

Til
Familiestyrelsen

Dokumenttype
Slutevaluering

Dato
Oktober 2010

**EVALUERING AF
FORSØGSPROJEKT MED
TIDLIG RÅDGIVNING
EFTER ADOPTIONEN
(*POST ADOPTION SERVICE*)
FAMILIESTYRELSEN**

SLUTEVALUERING

INDHOLD

1.	Indledning	1
1.1	Kort om evalueringsdesignet	2
2.	Konklusion	3
2.1.1	Anbefalinger til PAS-projektet	5
3.	Beskrivelse af PAS-rådgivningen	6
3.1	Baggrund for projektet	6
3.2	Beskrivelse af målgruppen	7
3.3	Projektets målsætninger og forandringsteori	8
3.4	Projektets metoder	9
4.	Gennemførelsen af PAS-rådgivningen	10
4.1	Målgruppen	10
4.1.1	Hvem har deltaget i PAS-rådgivningen?	10
4.1.2	Deltagere i PAS-rådgivningen og adoptantgruppen generelt	12
4.1.3	Gennemførelsen af PAS-rådgivningsforløb	14
4.2	Implementering af PAS-rådgivningen	14
4.2.1	Projektets start	14
4.2.2	Supervision og faglig sparring	15
4.2.3	Udvikling af metode	16
4.2.4	Konsulenternes baggrund og erfaring	18
4.2.5	Finansiering	18
4.2.6	Afholdelse af temadag for professionelle	19
4.2.7	Betydning for PAS-konsulenternes praksisser	19
4.2.8	Rådgivningens rammer fra et forældreperspektiv	19
5.	Effekterne af PAS-rådgivningen	21
5.1	Metodiske overvejelser om effektmålingen	21
5.2	Overordnede effekter	22
5.3	Effekter i forhold til centrale elementer i rådgivningen	25
5.3.1	Forældrenes samarbejde om og forståelse af barnet	25
5.3.2	Håndtering af konflikter	27
5.3.3	Forælderrollen	28
5.3.4	Tilknytning	29
5.3.5	Barnets evne til at give udtryk for behov	30
5.4	Øvrige effekter af rådgivningen	32
5.4.1	Redskaber til familiens møde med omverdenen	32
5.4.2	Professionel vurdering af familiens trivsel	33
5.4.3	Bedre rustet til fremtiden	33
	Bilag 1: Tabeller i bilag	35
	Bilag 2: Tabeller fra den selvvurderede måling	39
	Bilag 3: Evalueringens metodiske grundlag	45

1. INDLEDNING

I 2006 blev der ved satspuljeforhandlingerne bevilget midler til et forsøgsprojekt (Post Adoption Services (PAS)-rådgivning), hvor adoptivfamilier fik mulighed for at modtage psykologfaglig rådgivning inden for de første tre år efter hjemtagelsen.

Baggrunden for projektet er en række problemer eller usikkerheder, der kan opstå hos adoptanter og adopterede efter hjemtagelsen – og i nogle tilfælde resten af livet for de adopterede. PAS-rådgivningen arbejder med en antagelse om, at en tidlig psykologfaglig indsats kan være medvirkende til at mindske disse problemer og derved sikre en positiv sund udvikling hos børn og deres forældre. Projektet er designet således, at rådgivningen er gratis og omfatter op til fem samtaler med en PAS-konsulent.

Familiestyrelsen er overordnet ansvarlig for projektet, men selve rådgivningen er forankret i de fem statsforvaltninger, som med faglig støtte fra Familiestyrelsen har ansat konsulenter, der forestår rådgivningen. Der er i dag på landsplan ansat i alt 15 PAS-konsulenter. Nogle PAS-konsulenter er ansat i flere statsforvaltninger. PAS-projektet er et fireårigt forsøgsprojekt, som løber i perioden 2007-2010.

For at tilvejebringe et billede af projektets virkning og effekt igangsatte Familiestyrelsen en evaluering af PAS-rådgivningen i februar 2009. Rambøll Management Consulting (herefter Rambøll), har fået til opgave at varetage den eksterne evaluering. Denne slutrapport indeholder erfaringerne fra den samlede evaluering, der er gennemført fra februar 2009 til august 2010.

Midtvejsrapporten

I september 2009 blev der udarbejdet en midtvejsrapport, der gav et foreløbigt billede af projektets virkninger og resultater. Erfaringer og resultater fra midtvejsrapporten er anvendt til at strukturere og styre dele af den kvalitative dataindsamling i slutevalueringen. Dele af kapitel 3 i slutevalueringen er gengivet fra midtvejsrapporten.

Slutevalueringen

Ifølge opdraget fra og løbende diskussioner med Familiestyrelsen skal slutevalueringen indeholde følgende perspektiver:

Effektmåling

En evaluering af i hvilket omfang de familier, som har modtaget rådgivningen, har oplevet en effekt.

Virkningsevaluering

Virkningsevalueringen indeholder for det første en evaluering af PAS-konsulenternes rådgivning, som belyser, hvilke *metoder og fremgangsmåder* der er anvendt og fundet relevante. Denne del af virkningsevalueringen er blevet afrapporteret i midtvejsrapporten.

For det andet er der foretaget en evaluering af *implementeringen* af PAS-projektet, der blandt andet belyser, hvordan projektet arbejder med en fælles faglig platform for PAS-konsulenterne. For det tredje belyses *forældrenes udbytte og effekt* af PAS-rådgivningen kvalitativt for at åbne for og supplere de kvantitative effektdata og læsningen heraf.

1.1 Kort om evalueringsdesignet

Som grundlag for evalueringen blev der i marts 2009 gennemført en forandringsteoriworkshop. En forandringsteoriworkshop har fokus på at beskrive de antagelser, der ligger til grund for et projekt, herunder hvordan indsatsen bidrager til realiseringen af den overordnede målsætning for projektet, i dette tilfælde at understøtte et godt liv for de adopterede børn og deres familier. På workshoppen var der således fokus på at definere målgruppen for indsatsen, samt hvordan tilrettelæggelsen af rådgivningsforløbet bidrager til de ønskede umiddelbare resultater og langsigtede virkninger. På baggrund af dette arbejde udvalgte workshopdeltagerne en række indikatorer, som man ville måle projektets succes op imod.

Virkningsevalueringen

Virkningsevalueringen er baseret på kvalitative interviews med PAS-rådgivere og forældre, som har deltaget i et rådgivningsforløb. Der er gennemført interviews med de 15 PAS-konsulenter. Interviewene har haft til hensigt at spørge ind til implementeringen af PAS-rådgivningsprojektet for at få en større indsigt i projektdesignet, og hvad der ifølge de involverede har virket godt, og hvad man med fordel kunne gøre anderledes, hvis projektet skal fortsættes.

Derudover er der gennemført kvalitative interviews med 19 forældre, der har modtaget PAS-rådgivning. Forældrene er blevet udvalgt på baggrund af deres besvarelser i før-/eftermålingen, således at vi har interviewet forældre, hvor rådgivningen har haft hhv. stor og lille effekt i forhold til forældrene (og deres adoptivbørn). I interviewene med forældre har Rambøll søgt at tilvejebringe mere indgående viden om deltagernes oplevelse af rådgivningens virkning, også set i lyset af om de havde høj eller lav effekt i før-/eftermålingen. Rambøll har ønsket at finde forklaringer på det forskellige udbytte.

Effektevalueringen

Effektevalueringen er baseret på før-/efter-spørgeskemaundersøgelse blandt forældre, der har modtaget rådgivning. PAS-rådgivningen blev påbegyndt inden evalueringen blev igangsat. Derfor har det ikke været muligt at foretage før-/eftermåling på de første deltagere, da de allerede modtog eller havde afsluttet rådgivningen ved evalueringens begyndelse. Disse deltagere har i stedet modtaget et afsluttende spørgeskema, i evalueringen kaldet 'den selvvruderede måling', der retrospektivt spørger til situationen inden rådgivningens begyndelse. Rambøll har foretaget analyser af dette datasæt og inddrager løbende erfaringer herfra, selvom det primære fokus er rettet mod populationen, hvor der er foretaget før-/eftermåling. Effektevalueringen indeholder således følgende datakilder:

- Før-/eftermåling blandt forældre, der har besvaret et spørgeskema, inden de startede rådgivningen (0-punktsmåling), og et skema efter de har afsluttet rådgivningen. Effektvurderingerne baseres på en sammenligning af før-/efterbesvarelserne blandt de medvirkende forældre.
- Spørgeskemaundersøgelse om de enkelte forløb udfyldt af PAS-konsulenterne
- Selvvruderet eftermåling blandt forældre, der har påbegyndt rådgivning inden marts 2009
- Nøgletal og statistiske oplysninger om adopterede fra Familiestyrelsen.

Emnerne i spørgeskemaundersøgelsen bygger ligeledes på de indikatorer, som blev udvalgt i forbindelse med forandringsteoriworkshoppen.

2. KONKLUSION

Familiestyrelsen iværksatte i 2007 PAS-rådgivningsprojektet med det formål at hjælpe forældre med at håndtere de udfordringer og problemstillinger, som de kan stå over for i den første tid sammen med deres adoptivbarn. Forskning og undersøgelser viser, at adopterede som gruppe har en øget risiko for psykiske lidelser og selvmord i voksenlivet.¹ Undersøgelser viser også, at det kan kræve særlige kompetencer hos – og støtte til – forældrene for at sikre, at adoptivbørn får en god og tryk opvækst.² Adoption af et barn er en stor omvæltning for såvel barnet som forældrene. Mange af børnene reagerer voldsomt på grund af de omsorgssvigt, de har oplevet inden adoptionen, og adoptivforældre kan ofte føle sig usikre på deres nye rolle, især i den første tid efter hjemtagelsen. På længere sigt kan forældrenes usikkerhed føre til afmagt og tvivl på egne evner som forældre, hvilket kan betyde, at relationen til barnet problematiseres. Dette kan også resultere i, at barnet ikke får den fornødne hjælp til at bearbejde de tidlige traumer, han eller hun har været udsat for, og komme i en positiv udvikling.

PAS-projektet stræber efter at hjælpe familierne med de problematikker, de eventuelt måtte have, ved at lade fagpersoner rådgive familierne om de forhold, der kan gøre sig gældende på kort sigt i forhold til adoption. Derved håber man at kunne forebygge potentielt vidtrækkende problemer tidligt i forløbet og afværge, at børnene på længere sigt udvikler dybere vanskeligheder. Familierne kunne igennem projektet modtage hjælp fra et korps af psykologfaglige rådgivere (PAS-konsulenter), som sammen skulle udvikle en fælles faglighed inden for adoption, og som kunne yde adoptionsspecifik rådgivning. Projektets budget var 10,8 millioner kr.

I perioden august 2007 til august 2010 blev der gennemført i alt 1117 PAS-rådgivningsforløb. Rådgivningen har i store træk formået at tiltrække en målgruppe til PAS-rådgivning, som minder meget om den samlede gruppe, der adopterer. Således er rådgivningen tiltænkt både enlige adoptanter og adoptanter i par samt første- og flergangsadoptanter. Derfor er det også i tråd med intentionerne, at andelen af par- og eneadoptanter samt første- og flergangsadoptanter, der deltager i PAS-rådgivning, stort set er lig den generelle adoptantgruppe. Det kan således konkluderes, at PAS-rådgivningen i vid udstrækning formår at nå bredt ud i forhold til den intendede målgruppe.

Effektevalueringen viser, at der er positive resultater og virkninger af PAS-rådgivningen. Således viser datamaterialet, at 97 % af forældrene efter PAS-forløbet har oplevet fremgang på mindst ét område. De fleste forældre har udviklet sig på mellem 1 og 12 områder ud af 27 mulige.

Generelt set vurderer forældrene i udgangspunktet, at de ikke har omfattende problemer på de forskellige områder. Der er altså tale om en forholdsvis ressourcestærk forældregruppe. PAS-konsulenternes vurdering af forældrenes vanskeligheder adskiller sig imidlertid herfra, idet de vurderer, at halvdelen af familierne, når de påbegynder rådgivningen, har svære eller meget svære vanskeligheder i mødet med barnet. Halvdelen af familierne kan således karakteriseres som havende stort behov for rådgivningen, hvorimod rådgivningen for den anden halvdel imøde-

¹ Suicide, psychiatric illness, and social maladjustment in intercountry adoptees in Sweden: a cohort study. Anders Hjern, Frank Lindblad, Bo Vinnerljung, *THE LANCET*, vol. 360, August 10, 2002.

² Høegh, Susanne (2006): Erfaringer i psykologisk rådgivning og behandling til adoptivfamilier. Post Adoptive Services (PAS). I: *Psykologisk Pædagogisk Rådgivning*, 43. årgang nr. 1, februar 2006, s. 94.

kommer mindre problemer og dermed også kan fungere som et forebyggende tiltag. Dette stemmer godt overens med, at projektet også sigter mod at have en forebyggende effekt.

Forældrene har blandt andet oplevet fremgang på følgende områder:

40 % føler sig *mere sikre i de ting, de gør som forældre*. Dette kan medføre at forældrene får større selvtillid som forældre og generelt får mere overskud. At forældrene føler sig bedre tilpas i deres forælderrolle, påvirker også børnene. Hvis forældrene sender mere entydige signaler og er bedre til at regulere egen adfærd, skaber det nemlig større stabilitet og ro for børnene. Dette er vigtigt, da adoptivbørn ofte har forhøjet indre uro og forhøjet angstniveau.

40 % oplever, at de *håndterer konflikter med barnet på en mere konstruktiv måde*. Dette er vigtigt, fordi uhensigtsmæssig konflikthåndtering kan afføde følelser som afmagt, ophidselse og tristhed, der kan føre til afvisning af barnet. En mere hensigtsmæssig håndtering af konflikter, hvor barnet mødes med forståelse og anerkendelse, mens forældrene oplever en succes i at hjælpe deres børn gennem svære situationer, er derfor en vigtig faktor for barnets og forældrenes trivsel. Undersøgelsen viser endvidere, at 44 % af forældrene sjældnere føler sig magtesløse i svære situationer med barnet, end de gjorde inden PAS-rådgivningen.

43 % oplever, at *deres barn er blevet bedre til at vise, at han/hun er bange*. Ofte vil adoptivbørn, i perioden inden de kom til adoptivfamilien, have udviklet overlevelsestrategier, hvor de for at klare sig kan have undertrykt at mærke og give udtryk for egne behov. At barnet begynder at vise følelser, såsom angst, for forældrene, er en indikator på, at barnet føler sig tryk og har større tillid til forældrene, hvilket er essentielt i forhold til tilknytningsprocessen mellem forældre og barn.

Ses der på de områder, hvor forældrene har oplevet den mindste udvikling, er det i forhold til, om deres barn er blevet bedre til at vise glæde, samt fælles enighed om, hvordan barnets adfærd og reaktioner skal forstås. Det skyldes hovedsageligt, at hovedparten af forældrenes og børnenes problemer på disse områder var begrænsede, da de søgte rådgivning.

De forældre med den største negative og største positive udvikling blev interviewet for at få indsigt i, hvad deres forskellige udbytte af PAS-rådgivningen kan skyldes. Disse interviews peger på, at i de tilfælde, hvor effektdata tegner et negativt billede, havde forældrene ikke en negativ oplevelse af rådgivningen, men tilkendegiver derimod, at rådgivningen har medført en positiv udvikling for dem og deres barn. En negativ udvikling i effektmålingen kan derfor i virkeligheden være en positiv udvikling, idet forældrene kan have gennemgået en erkendelses- og refleksionsproces, som ændrer de subjektive kriterier, hvorefter forældrene vurderer sig selv og deres børn i målingen. For eksempel skal en negativ udvikling på et parameter – eksempelvis barnets tilknytning til forældrene – ikke nødvendigvis tolkes sådan, at barnets tilknytning til forældrene er *forværret* i løbet af rådgivningsforløbet. En plausibel forklaring, som bakkes op af flere forældre såvel som PAS-konsulenter, er derimod, at forældrene efter rådgivningen ser med andre øjne på tilknytningsproblematikken. De kan med deres øgede viden se, at tilknytningen ikke er ideel, hvilket i praksis betyder, at de vurderer tilknytningen dårligere i eftermålingen i forhold til førmålingen. Dette fund indikerer endvidere, at forældregruppen måske ikke er helt så ressourcestærk i udgangspunktet, som de selv vurderer sig til. Vi har dog ikke talt med alle forældre med negativ udvikling, så der kan derfor være forældre, der på mange områder ikke har 'rykket sig' nævneværdigt eller er gået tilbage på et eller flere områder.

De kvalitative interviews tegner et billede af en meget tilfreds forældregruppe, som blandt andet har fået en bedre tilknytning til barnet, er blevet mere sikre på sig selv i forælderrollen, og som har lært at læse barnets signaler bedre. Ud over den positive udvikling i forældrenes vurdering af

deres kompetencer og deres børns situation er forældrene generelt meget tilfredse med tilbuddet. Således angiver 98 % af deltagerne, at de ville anbefale PAS til andre i samme situation som dem selv.

For at sikre, at familier overalt i landet kunne modtage samme kvalificerede rådgivning, havde PAS-rådgivningen også til hensigt at skabe en fælles faglighed i Danmark inden for adoptionsområdet. Den fælles faglighed skulle blandt andet etableres ved at samle psykologfaglige rådgivere (PAS-konsulenterne) fra hele landet og instruere dem i at anvende samme principper inden for den adoptionsspecifikke rådgivning. I samtaler med rådgiverne står det klart, at de fleste har fået et stort fagligt udbytte af at deltage i PAS-projektet, og at deres viden inden for området er blevet øget. Denne udvikling tilskrives i høj grad de kvartalsvise møder i Familiestyrelsen, hvor metoden og konkrete sager er blevet diskuteret, og styreguiden, der opsamler PAS-projektets metoder og opsummerer det materiale, konsulenterne har fået udleveret undervejs. Det skal dog nævnes, at styreguiden først blev færdiggjort i 2009. Flere af de mindre erfarne konsulenter kunne have ønsket sig, at styreguiden havde været tilgængelig ved projektets start, så de fra start kunne have dannet sig et overblik over de forskellige elementer i metoden.

PAS-projektet havde også til hensigt at styrke fagligheden blandt dem, der arbejder med adoption i forvaltningen, sundhedsplejen, dagtilbud og skoler. Der er derfor afholdt temadage af PAS-konsulenter for fagpersoner inden for disse områder. PAS-konsulenterne har oplyst, at temadagene virkede godt, men var prioriteret og finansieret forskelligt i statsforvaltningerne.

2.1.1 Anbefalinger til PAS-projektet

PAS-rådgivning bør fortsættes, da det har positive resultater. Størstedelen af forældrene har et positivt udbytte af at deltage i PAS-rådgivningen. Dette bakkes op af PAS-konsulenterne, der vurderer, at forældrene har færre problemer efter endt forløb.

Et netværk af konsulenter på området bør fortsætte for at bevare et fagligt fokus og en faglig udvikling inden for adoptionsområdet. Man kunne dog forstille sig, at netværket fremadrettet blev udvidet, så alle psykologer, der arbejder med det adoptionsspecifikke område, kan indgå i netværket. Dette både for at undgå en konkurrenceforvridende situation og for at udbrede adoptionsspecifik viden til alle interesserede klinikere, der beskæftiger sig med området.

Det bør overvejes, hvordan tilbuddet skal finansieres. Indtil videre har det været et gratis tilbud til alle, på linje med for eksempel sundhedsplejersken. I og med at projektet henvender sig til adoptivforældre, er der tale om en relativt økonomisk ressourcestærk forældregruppe. Det må forventes, at en del af forældrene selv vil kunne finansiere rådgivningen. Dog giver forældrene udtryk for, at det er dyrt at adoptere, hvorfor nogen ville afholde sig fra at købe rådgivningen selv. Flere forældre udviser dog velvilje til at medfinansiere rådgivningen, hvorfor projektet kunne videreføres som et tilbud med indkomstafhængig egenbetaling.

Det kan desuden forventes, at hvis projektet fortsat tilbydes gratis til alle, vil det blive dyrere, end det har været i projektperioden, da man på lang sigt må forvente, at flere adoptivforældre vil bruge PAS-rådgivning. Denne formodning bygger på, at man i flere statsforvaltninger i perioder ikke har haft midler til at imødekomme efterspørgslen på rådgivningen, hvorfor nogle adoptivfamilier er blevet afvist.

3. BESKRIVELSE AF PAS-RÅDGIVNINGEN

3.1 Baggrund for projektet

Hjemtagelsen af et barn er oftest en glædelig begivenhed for nybagte adoptivforældre, og i mange tilfælde foregår adoptionen uden større problemer. Mødet mellem forældre og adoptivbarn kan imidlertid være kompliceret, og det er derfor langt fra ualmindeligt, at den første periode også er en tid med vanskeligheder og elementer af usikkerhed. For nogle forældre bliver mødet med barnet en overvældende oplevelse, der kan aktivere tidligere følelser af svigt og utilstrækkelighed, og forældrene kan opleve, at denne første tid er præget af tvivl om egne evner som forældre samt problemer i forhold til det hjemtagne barn, omverdenen og familien som helhed. For adoptivbarnet er hjemtagelsen en enorm omvæltning, og barnet skal vænne sig til at have forældre og være del af en familie.³

I forlængelse heraf henvender PAS-rådgivningen sig til de familier, som inden for tre år har hjemtaget et barn. Den overordnede målsætning med PAS-rådgivningen er at ruste adoptivfamilierne til at håndtere de problematikker, der kan opstå på kort og længere sigt, når et barn adopteres ind i en ny familie. PAS-projektet er det første statslige tilbud til adoptivforældre i Danmark om gratis psykologfaglig rådgivning efter hjemtagelse og er derfor unik i sit fokus og sin ydelse.

Adoptivbørn har forskellige aldre og vidt forskellige historier bag sig og har derfor ofte også forskellige behov. Dog er der en række karakteristika, der kan gå igen hos adoptivbørnene, uanset om de er adopteret internationalt eller nationalt. Mange har et forladthedstraume, adfærdsstyrrelser, uro, stressfølsomhed og forhøjet risiko for ensomhedsfølelse. Børnene kan endvidere have svært ved at føle egne behov og give udtryk for dem i forhold til for eksempel nærhed, sorg og smerte. Dertil kommer besvær med at mestre et helt nyt sprog (for de internationalt adopterede børn) og indgå i sociale relationer. Dette kan skyldes, at børnene tidligt i livet ikke har haft en nær og vedvarende kontakt til en primær omsorgsperson og dermed ikke har lært at beherske grundlæggende signaler og indgå i relationer, der ellers er med til at danne fundament for et barns relationsevne og selvidentitet⁴. I løbet af barndommen kan børnene desuden blive konfronteret med og skal forholde sig til, at de er anderledes end deres kammerater, herunder eksempelvis fysisk fremtoning og ukendt biologisk baggrund. Den internationale forskning viser, at adoptivbørn på længere sigt har forøget risiko for problemer i skolen, anbringelse og diverse problemer i voksenlivet, herunder varig ensomhedsfølelse, psykiske problemer, misbrug, kriminalitet, forhøjet risiko for selvmord og problemer med at stifte egen familie.⁵

Adoptivforældrene står ligeledes over for en forælderrolle og et forældreskab, som er anderledes end det forældreskab, som biologiske forældre oplever. Adoptivforældre har ikke haft en biologisk forberedelse på forældreskabet. Dermed er processen væsentlig anderledes end ved "traditionelt" forældreskab; forældrene skal forholde sig til, at det at adoptere måske ikke stemmer overens med de forventninger, de kunne have haft enten om at få "deres eget" barn eller om at adoptere et barn. Tiden efter hjemtagelsen af barnet er ofte kaotisk og præget af at være en omstillingsproces, der til tider kan være kompliceret og i værste fald føre til depression. Forældrene kan opleve, at de står isoleret og ikke kan få tilstrækkelig hjælp og forståelse fra omverdenen i forhold til deres problemer, idet netværket typisk ikke er gearet til at tilbyde den rette adoptionsspecifikke hjælp. På længere sigt kan forældrenes usikkerhed i forhold til situationen føre til afmagt og tvivl på egne evner som forældre, hvilket kan betyde, at relationen til barnet problematiseres. PAS-projektet kan hjælpe familierne med de problematikker, de eventuelt må-

³ Indholdet i dette afsnit er udarbejdet på baggrund af forandringsteoriworkshoppen med deltagelse af Familiestyrelsen og PAS-rådgivere. Familiestyrelsen har efterfølgende godkendt referatet.

⁴ *Fra interaktion til relation*, Hart, Susan, Schwartz, Rikke: Hans Reitzels forlag, København 2008

⁵ Suicide, psychiatric illness, and social maladjustment in intercountry adoptees in Sweden: a cohort study. Anders Hjern, Frank Lindblad, Bo Vinnerljung, *THE LANCET*, vol. 360, August 10, 2002.

te have, ved at lade fagpersoner rådgive familierne om de forhold, der kan gøre sig gældende på kort sigt i forhold til adoption. Derved kan man forebygge potentielt vidtrækkende problemer tidligt i forløbet og afværge, at børnene på længere sigt udvikler dybere vanskeligheder. PAS-projektet skal fylde et hul i det eksisterende system, hvor adoptivfamiliernes behov og særlige forhold ikke mødes og forstås. Den eksisterende rådgivning fra for eksempel sundhedsplejersken eller PPR har ikke tilstrækkeligt kendskab til de adoptionsspecifikke problematikker, hvorfor fejlslagen rådgivning og diagnosticering forekommer. At adoptivforældrene med PAS-rådgivningen kan være sikre på at få hjælp fra eksperter med *adoptionsspecifik* viden, er derfor af fundamental betydning.

Endelig søger PAS-projektet at italesætte de vanskeligheder, der kan være forbundet med adoption, og aflive myten om, at adopterede børn i alle henseender blot skal behandles som alle andre. Med et gratis rådgivningsforløb, der tilbydes alle familier, er det intentionen med projektet at medvirke til en normalisering af de særlige vilkår og problematikker, der omgiver adoption. Heri ligger imidlertid et dilemma, idet man ved at italesætte problematikkerne på samme tid kan risikere at stigmatisere adoptivbørn. PAS-projektet kan dog på trods af dette dilemma bidrage til en større forståelse af, at det at blive adoptivforældre ikke er enkelt, og at det er helt normalt at søge om hjælp og rådgivning i den omstillingsproces, det er at adoptere et barn.

3.2 Beskrivelse af målgruppen

Målgruppen for projektet er familier, der har adopteret et barn inden for de seneste tre år i perioden 2007-10. Baggrunden for denne afgrænsning af målgruppen er primært et ressourcespørgsmål, idet projektets midler er begrænsede. Afgrænsningen beror dog også på evidens inden for området, der viser, at en tidlig indsats virker forebyggende og dermed også har størst effekt.⁶

I og med at projektet har løbet i årene 2007-2010, omfatter målgruppen adoptivfamilier, som har hjemtaget børn i årene 2004-2010. Et estimat af målgruppens samlede størrelse er adoptivfamilier til ca. 3200 børn, der siden projektets start i 2007 og frem til 2010 har haft mulighed for at benytte sig af dette tilbud.

Der er både par og eneadoptanter blandt målgruppen. Har man adopteret mere end ét barn, har man mulighed for at deltage i et rådgivningsforløb for hvert adopteret barn (inden for tre år efter hjemtagelsen). Omkring 35 % af de familier, der har haft mulighed for at deltage i tilbuddet, har benyttet sig af rådgivningen.

På Familiestyrelsens og statsforvaltningernes hjemmeside har familierne selv kunnet finde en oversigt over de konsulenter, som er tilknyttet projektet i deres region. Hvis en familie har oplevet behov for rådgivning, kontaktede de selv den PAS-konsulent, som de ønskede at starte et forløb hos. Adoptanterne henvendte sig selv med henblik på rådgivning, og der har ikke været visitation fra offentlig instans, selvom det ofte kan have været sundhedsplejersker eller sagsbehandlere, der har informeret familierne om tilbuddet. Det forhold, at familien har søgt rådgivning, vil således ikke blive taget i betragtning, hvis ansøgerne efterfølgende søger om at blive godkendt til at adoptere et barn mere. Familierne er kommet til løbende, og i akutte sager (eksempelvis hvor barnet eller forældrene reagerer meget voldsomt på situationer) har familien kunnet komme til med det samme.

⁶ Barth, Richard P. & Miller, Julie M. (2000): *Building Effective Post-Adoption Services: What is the Empirical Foundation?* I: Family Relations, Vol. 49, No. 4 (Oct., 2000). National Council on Family Relations, s. 543.

3.3 Projektets målsætninger og forandringsteori

Den primære langsigtede målsætning for projektet er at medvirke til et godt liv for adopterede børn og deres forældre og dermed modvirke eller reducere evt. negative følgevirkninger af barnets baggrund og adoption i form af psykiske problemer, misbrug og kriminalitet. Derudover er et langsigtet mål at ophæve de tabuer, der omgærder adoption, ved at udbrede viden og normalisere adoptionsspecifikke problematikker.

De langsigtede virkninger for projektet, som ligger inden for en kort tidshorisont, er, at barnet betragter adoption som et livsvilkår – dvs. ikke betragter sig selv som "offer", og at barnet får opbygget en identitet, der bygger på både fortid og nutid. Endvidere skal barnet på lang sigt udvikle sig til et helstøbt og velfungerende menneske, have øget selvværd, øgede sociale kompetencer og være bedre til at håndtere de adoptionsspecifikke problematikker på baggrund af den støtte og viden, som forældrene besidder. Et andet lige så vigtigt mål er, at forældrene bliver styrket i deres forælderrolle, fordi deres sikkerhed og ro er af afgørende betydning for, at den gensidige tilknytning kan finde sted.

Forudsætningerne for, at projektets langsigtede mål muliggøres, er, at barnet oplever en basal sikkerhed, og at barnet føler sig accepteret og anerkendt og får ro til at blive sig selv.

Før barnet er nået hertil, er der en række umiddelbare resultater, som skal være skabt. På dette stadium er barnet bedre i stand til at regulere sig selv, herunder i forhold til søvn og spisning. Barnet er også bedre i stand til at mærke og vise egne behov, hvilket gør det nemmere for forældrene at læse barnet og imødekomme dets behov. Barnet skal udvikle nye overlevelsestrategier og lære at moderere de gamle. Barnet er i stand til at indgå i tæt kontakt med en eller begge forældre, hvilket er tegn på, at de adfærdsforstyrrelser, som barnet eventuelt havde ved hjemkomsten, er formindsket. Der er nu en bedre tilknytning fra barnet til forældrene og fra forældrene til barnet.

For forældrene er det målet, at de på længere sigt bliver styrket i forælderrollen. Forudsætningerne herfor kan være, at forældrene bliver mindre stressede i forælderrollen og føler sig bedre tilpas som forældre. Forældrene har yderligere større selvværd, selvtillid og generelt mere overskud. Resultater på kort sigt for forældrene består eksempelvis i, at de udviser øget forståelse af betydningen af barnets fortid, at de er i stand til at afkode barnets overlevelsestrategier, og at de har styrket deres intuition over for barnet. Forældrene er eksempelvis bedre i stand til at drage omsorg for barnet, de tør udvise nærhed, forstår barnets behov bedre og ser barnet, hvor det er – og ikke i forhold til en forventning om, hvor barnet i forhold til sin biologiske alder "burde" være. Endvidere har forældrene nu øget viden til at kunne styrke tilknytningen til barnet og regulere deres egen adfærd over for barnet efter behov. De kan endvidere have fået et mere realistisk billede af, hvad familielivet indebærer. At forældrene føler sig bedre tilpas i deres forælderrolle, påvirker også børnene. Hvis forældrene sender mere entydige signaler og er bedre til at regulere egen adfærd, skaber det stabilitet og ro for barnet, hvilket styrker grundlaget for en god udvikling hos barnet. Den viden og erfaring, som forældrene besidder på nuværende stadium, gør dem også mere modige og sikre over for netværket og normalsystemet, som ikke nødvendigvis er enige i, hvordan børnenes signaler skal tolkes, og hvordan barnet bør opdrages.

De umiddelbare resultater af rådgivningen er, at forældreparret opnår en større fælles følelse og forståelse imellem sig, der mindsker eventuelle modsatrettede opfattelser af, hvordan barnet skal opdrages. Ligeledes kan forældrene som resultat af rådgivningen være bedre i stand til at sætte sig i barnets sted, til at møde barnet følelsesmæssigt og til at udvikle sensitivitet og empati over for barnet. Forældrene kan have en øget følelse af at være anerkendt, i og med at PAS-konsulenten lytter til dem og tager deres problematikker alvorligt. Nogle forældre oplever også øget anerkendelse, idet der i rådgivningen er plads til at åbne op for den smerte og magtesløshed, de måt-

te føle. Endelig er et umiddelbart resultat, at adoptanterne får en øget viden om barnet og de signaler, det sender, og at de er blevet bekendt med forskellen på fysisk og følelsesmæssig alder – det at barnet ikke nødvendigvis kan det samme i fireårsalderen, som dets kammerater i børnehaven.

3.4 Projektets metoder

PAS-projektet arbejder ud fra en række metoder, som man fra projektets side forudsætter er det stærkeste fundament for arbejdet med adoptionsrådgivning. Rådgivningen skal lede til de ovenfor beskrevne ændringer for adoptivfamilierne.

Udgangspunktet for projektet er en faglig specialisering, der bygger på konsulenternes mangeårige erfaring med adoptionsområdet. I kraft af at projektet består af rutinerede klinikere – der ud over en relevant terapeutisk uddannelse har erfaring med adoptionsspecifikke problemstillinger – er der lagt op til, at rådgiverne bruger deres faglige viden mest muligt i forhold til rådgivningsforløbene. Rådgivningen er en dynamisk proces, hvor PAS-konsulenten tager afsæt i familiens situation og tilpasser rådgivningen til familiens behov. Projektet sigter mod, at rådgivningen skal være familieorienteret frem for individorienteret, så hjælpen kommer forældrene og barnet til gode som en helhed. For at understøtte den individuelle tilrettelæggelse er der udarbejdet en styreguide, der skal sikre en fælles og fagligt forsvarlig tilgang til rådgivningen.

Den psykologiske metode i rådgivningen lægger op til, at PAS-konsulenten i startforløbet konstruerer en anamnese, dvs. en rekonstruktion af barnets livsfortælling, der sætter barnets fortid i fokus. Det er antagelsen, at dette styrker forældrenes sensitivitet, empati og evne til at sætte sig i barnets sted. Derved bygges der bro mellem barnets fortid og nutid, hvilket er et vigtigt trin i rådgivningen. Ligeledes sættes fokus på betydningen af forældrenes første møde med barnet. PAS-konsulenterne lytter til forældrene, spejler deres fortællinger og lærer dem at afkode barnets adfærd. Dette understøtter en større sikkerhed hos forældrene, der kan føre til en øget følelse af anerkendelse og til, at de bedre kan beherske eventuelle frustrationer og blive mere opmærksomme på barnets adfærd.

Psykoedukation – undervisning i psykiske reaktioner og adfærd – er et nyttigt værktøj til at lære forældrene, hvordan de skal håndtere og forstå deres børn og aflæse signaler og overlevelsesstrategier. Rådgiverne forsøger også at korrigere forældrenes opfattelser af barnets adfærd, så fremt opfattelserne skulle være misforståede, hvilket ikke er usædvanligt i tiden, efter at barnet er blevet hjemtaget.

4. GENNEMFØRELSEN AF PAS-RÅDGIVNINGEN

4.1 Målgruppen

I dette kapitel ses der nærmere på PAS-projektets målgruppe. Som beskrevet i kapitel 3 er den intenderede målgruppe for projektet adoptivforældre; det være sig eneadoptanter eller par, der har hjemtaget et adoptivbarn inden for de seneste tre år. Forældrene, der har hjemtaget børn i 2004, 2005 og 2006, har fået præsenteret rådgivningstilbuddet pr. brev og har efterfølgende selv taget kontakt til deres lokale PAS-konsulenter. De resterende familier kan have læst om projektet på Familiestyrelsens hjemmeside og på Adoption og Samfunds hjemmeside.

I denne del af evalueringen undersøges det, hvilken målgruppe forsøgsprojektet reelt har tiltrukket. Dette gøres dels ved at se på, hvor mange personer der har benyttet tilbuddet, og dels ved at undersøge en række karakteristika ved de deltagere, der har medvirket i spørgeskemaundersøgelserne. Derudover sammenlignes deltagerne i PAS-rådgivningen på udvalgte parametre med adoptantgruppen i Danmark generelt for at vurdere, hvor bredt rådgivningstilbuddet når ud.

Når der i dette afsnit rapporteres tal om PAS-rådgivningen, er det som hovedregel tal for hele gruppen af forældre, som har deltaget i projektet, der rapporteres. Dvs. at spørgeskemasvar fra før-/eftermålingen er slået sammen med svar fra forældre, som har besvaret den selvvalgte måling. Det er desuden undersøgt, om svarene fra forældre i før-/efter-målgruppen adskiller sig væsentligt fra den samlede målgruppe, men dette har ikke været tilfældet. På enkelte områder er der hentet information fra de spørgeskemaer om PAS-forløb, som konsulenterne har udfyldt.

4.1.1 Hvem har deltaget i PAS-rådgivningen?

I dette afsnit beskrives og analyseres profilen på de deltagere i rådgivningen, som har deltaget i spørgeskemaundersøgelsen. I alt har 977 forældre gennemført spørgeskemaundersøgelsen. Størstedelen af deltagerne i undersøgelsen angiver, at de har adopteret som par (89 %), mens 11 % har adopteret alene.

Lidt over en tredjedel af forældrene (38 %) angiver, at de har adopteret mere end ét barn, mens 62 % kun har adopteret ét barn. For ca. 6 % af forældrene har der været tale om en søskende-adoption. I ca. halvdelen af de familier, som har deltaget i PAS-rådgivning, har adoptivbarnet en eller flere søskende (53 %), mens den anden halvdel (47 %) ingen søskende har. Kun 16 % af adoptivforældrene har også biologiske børn.

Gennemsnitsalderen for de børn, der er søgt rådgivning om, er knap fire år, hvor den yngste er to måneder og den ældste er knap 14 år, og en del af rådgivningsforløbene har altså drejet sig om ældre søskende. Dette indikerer, at det at bringe en yngre søster eller bror ind i en adoptivfamilie kan være svært for de ældre søskende, og at der er behov for rådgivning i relation til disse problematikker.

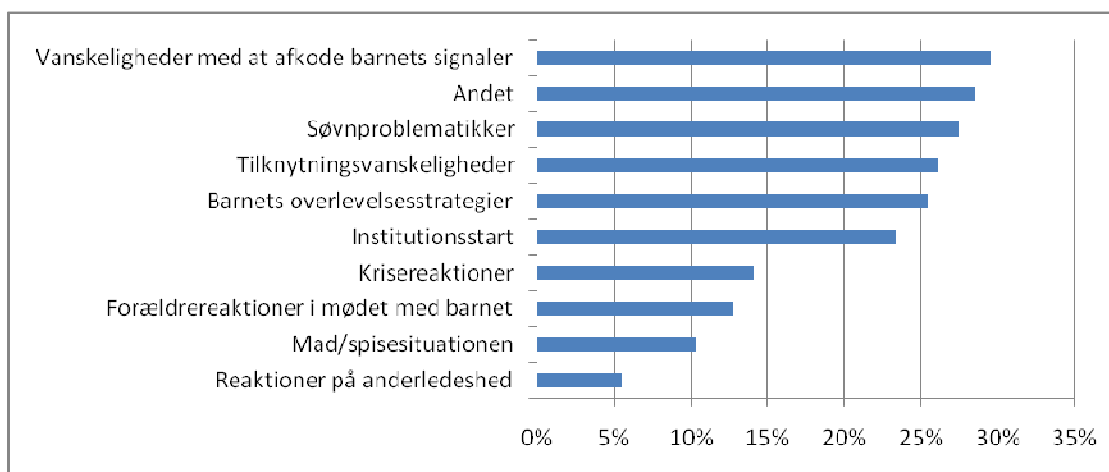
Kun i få tilfælde har barnet været mindre end en til to måneder hos adoptivfamilien, inden forældrene søger om PAS-rådgivning. Dette kan være tegn på, at forældrene gerne vil lære deres barn at kende, inden de søger rådgivning. Det er meget forskelligt, hvornår forældrene henvender sig til PAS-rådgivningen. Nogle forældre henvender sig efter en til to måneder, mens andre først søger om rådgivning flere år, efter at de er blevet forældre til et adoptivbarn.

Størstedelen af adoptivforældrene har hjemtaget børn inden for almen godkendelse. Dette er tilfældet for 70 %, mens 24 % af forældrene har hjemtaget et barn inden for den udvidede godkendelse. En almen godkendelse omfatter et barn i alderen 0-36 måneder uden væsentlige kendte fysiske og psykiske problemer. Udvidet godkendelse kan for eksempel dække over, at barnet

er ældre end 36 måneder ved hjemtagelsen eller har fysiske eller psykiske problemer. Derudover angiver 6 % af forældrene, at de har hjemtaget børn inden for både den almene og den udvidede godkendelse. Forældrene har i spørgeskemaet redegjort for årsagen til, at børnene er blevet hjemtaget inden for udvidet godkendelse. Årsager er primært barnets alder eller søskende og skyldes i mindre grad fysiske eller psykiske helbredsforhold eller sociale forhold.

Baggrunden for henvendelse til rådgivningen er meget blandet, som det fremgår af nedenstående tabel.

Figur 4-1: Årsager til henvendelse til PAS-rådgivning

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N = 291).

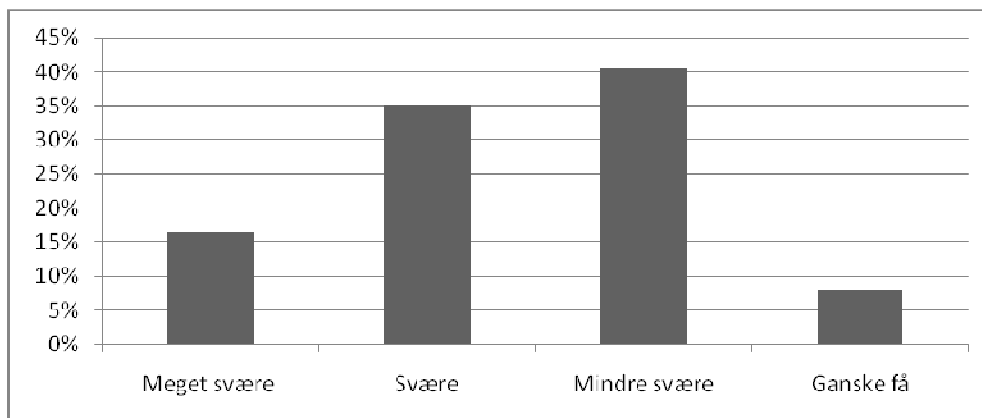
Note: Det har været muligt at angive mere end én grund til at søge rådgivning, hvorfor det samlede procenttal er over 100⁷.

Den mest hyppige grund til at opsøge PAS-rådgivning er ifølge knap 30 % af deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen vanskeligheder med at afkode barnets signaler. Søvnproblematikker, tilknytningsvanskeligheder samt overlevelsesstrategier hos barnet, som er u hensigtsmæssige, optræder dog næsten lige så hyppigt som årsager til henvendelse til PAS-rådgivning. Den mindst angivne årsag med kun 5 % er reaktioner på anderledeshed. 29 % af deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen angiver desuden, at de har søgt rådgivning på grund af andre problematikker end de ovenfor nævnte. Eksempelvis angiver mange deres egen usikkerhed som adoptivforældre. Det er indtrykket fra interviews med forældre, at rådgivningen i familier med flere adoptivbørn rettes mod samtlige søskende – derfor kan ovennævnte problematikker dække over flere søskendes problemstillinger.

PAS-konsulenterne har på baggrund af de enkelte rådgivningsforløb givet deres vurdering af adoptivforældrenes vanskeligheder i mødet med barnet. Tallene fra disse vurderinger er vist grafisk i figur 4.2 nedenfor:

⁷ Tabellen bygger kun på data fra forældre, der har deltaget i både før- og eftermålingen.

Figur 4-2: PAS-konsulenternes første vurdering af adoptivforældrenes vanskeligheder i mødet med barnet.

Kilde: Rambøll-survey med PAS-konsulenter (N=501)

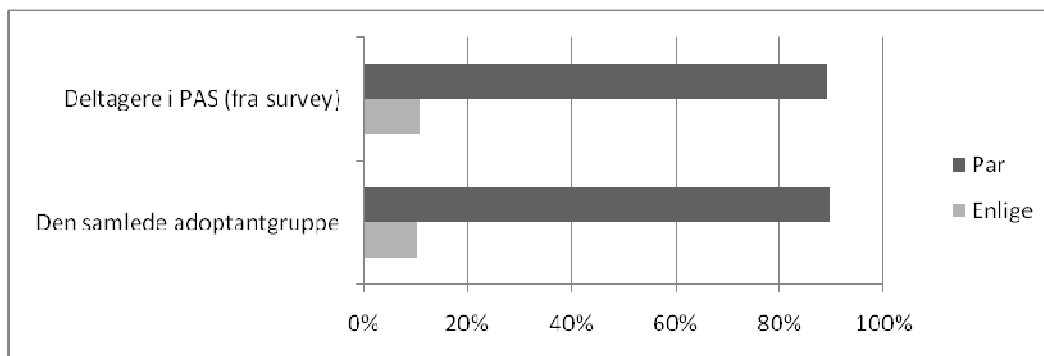
Som det ses af figuren, vurderer konsulenterne i ca. halvdelen af tilfældene, at adoptivforældrene har svære eller meget svære vanskeligheder i mødet med deres barn, mens den anden halvdel kun har mindre svære eller ganske få vanskeligheder. Der er altså en bred spredning i PAS-konsulenternes vurdering af forældrenes vanskeligheder. Halvdelen af familierne kan således karakteriseres som havende stort behov for rådgivningen, hvorimod rådgivningen for den anden halvdel imødekommer mindre problemer og dermed også kan fungere som et forebyggende tiltag. I overensstemmelse hermed understøtter PAS-konsulenterne, at de familier, der henvender sig i forbindelse med det gratis rådgivningstilbud, ofte kommer, når deres problemer er på et tidligt stadium, sammenlignet med hvornår PAS-konsulenterne i øvrigt får henvendelser fra familier med problemer. Det lader således til, at projektet i højere grad end private tilbud benyttes som en forebyggende foranstaltning, hvilket stemmer godt overens med, at projektet også sigter mod at have en forebyggende effekt.

4.1.2 Deltagere i PAS-rådgivningen og adoptantgruppen generelt

I perioden fra august 2007 til august 2010 blev der gennemført i alt 1117 PAS-rådgivningsforløb. Det anslås, at omkring 3.200 børn adopteres i perioden fra 2004-2010, hvilket giver deres adoptivforældre mulighed for at modtage rådgivning i dette projekts regi. Det betyder, at omkring 35 % af den potentielle målgruppe har gennemført et PAS-forløb.

For at få en fornemmelse af, om forsøgsprojektet med PAS-rådgivning når ud til den potentielle målgruppe, vil gruppen af forældre, der har modtaget PAS-rådgivning, i følgende afsnit blive sammenlignet med gruppen af adoptanter i Danmark generelt set. Målgruppen for PAS-rådgivningen er som nævnt forældre, det være sig eneadoptanter eller par, der har hjemtaget et adoptivbarn inden for de seneste tre år. Adoptantgruppen generelt set bliver opgjort ud fra tal fra Familiestyrelsen om godkendte adoptioner fra 2004 til 2009. Tallene er opgjort på, hvorvidt adoptanterne er par eller enlige, og hvor mange adopterede børn de har. For at kunne sammenligne de indhentede tal med tallene i PAS-evalueringens spørgeskemaundersøgelse er der udregnet et gennemsnit af Familiestyrelsens tal fra 2004 til 2009. Resultaterne af sammenligningen ses i nedenstående figurer.

Figur 4-3: Oversigt over andelen af enlige adoptanter og adoptanter i parforhold for hhv. deltagere i PAS-rådgivning og den samlede adoptantgruppe

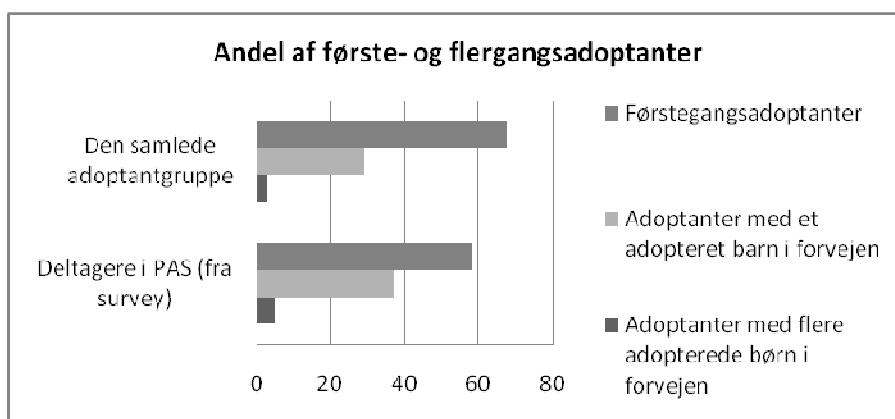

Kilde: Hhv. Rambøll-survey blandt afsluttede PAS-forløb og opgørelse fra Familiestyrelsen.

Som det fremgår af ovenstående figur, er billedet af, hvor mange par- og eneadoptanter der er, og hvor mange der deltager i PAS, stort set ens. Ifølge opgørelsen fra Familiestyrelsen var der i gennemsnit fra 2004 til 2009 10,4 % af de godkendte adoptanter, der var enlige. Spørgeskemaundersøgelsen for PAS-evalueringen viser, at 10,9 % af rådgivningsforløbene blev modtaget af eneadoptanter.

Billedet ændrer sig en smule, når vi ser på, om PAS-modtagerne ligner gruppen af adoptanter generelt, når det kommer til antallet af børn. Som det fremgår af tabellen nedenfor, er der en tendens til, at lidt flere adoptanter med mere end ét barn søger rådgivning, i forhold til hvor stor en andel de udgør af den generelle adoptantgruppe. Tallene fra Familiestyrelsen viser således, at der i den samlede adoptantgruppe i gennemsnit fra 2004-09 var 32 %, der havde to eller flere adoptivbørn. Andelen af adoptanter med flere børn, der har benyttet sig af PAS-rådgivningen, er til sammenligning 42 %. Dette kan, som tidligere nævnt, skyldes, at der kan forekomme problemer med de større børn, når man får yngre søskende i en adoptivfamilie.

Tabel 4-4 Oversigt over andelen af adoptanter med ét eller flere adoptivbørn for hhv. den samlede adoptantgruppe og brugere af PAS-rådgivning

Kilde: Hhv. opgørelse fra Familiestyrelsen og Rambøll-survey blandt afsluttede PAS-forløb.

Trods den svage tendens til overrepræsentation blandt flergangsadoptanter lader det ikke til, at en bestemt gruppe af adoptanter er markant overrepræsenterede i PAS-rådgivningen. Det kan således konkluderes, at PAS-rådgivningen i vid udstrækning formår at nå bredt ud i forhold til den intenderede målgruppe.

4.1.3 Gennemførelsen af PAS-rådgivningsforløb

Samlet set er der i perioden fra august 2007 til august 2010 gennemført i alt 1117 PAS-rådgivningsforløb. Ifølge konsulenterne er antallet af PAS-forløb på landets forskellige statsforvaltninger fordelt således. Der er afholdt flest forløb under Statsforvaltning Hovedstaden (40 %), efterfulgt af Statsforvaltning Midtjylland (22 %) og Statsforvaltning Syddanmark (16 %).

De fleste adoptivfamilier, som har deltaget i PAS-rådgivningen, har modtaget fem sessioner (37,5 %), mens mellem 15 og 20 % har modtaget henholdsvis fire og tre sessioner. Kun knap 15 % af adoptivfamilierne har modtaget flere end fem sessioner, heraf er langt størstedelen familier, som af PAS-konsulenten er vurderet til at have svære eller meget svære vanskeligheder i mødet med barnet. Kun få forældre (6 %) har selv betalt for én eller flere PAS-rådgivningssessioner. I ganske overvejende grad er de afholdte sessioner altså betalt gennem projektet uden omkostninger for de deltagende forældre.

For langt størstedelen af forløbene, hvor et par har adopteret, gælder det, at begge forældre har deltaget i alle eller nogle af rådgivningssessionerne. Dette er tilfældet for ca. 95 % af forløbene. Kun i enkelte tilfælde er det kun den ene forælder, som har deltaget i rådgivningen.

Af de forældre, som har deltaget i før-/eftermålingen, svarer over 90 %, at de ikke tidligere har modtaget anden rådgivning hos deres PAS-konsulent. For langt de fleste familier er PAS-forløbet således deres første møde med PAS-konsulenten. Kendetegnende for størstedelen af forældrene (87 %) er desuden, at PAS-forløbet er første gang, de søger rådgivning angående problematikker omkring adoption.

4.2 Implementering af PAS-rådgivningen

Familiestyrelsen iværksatte i 2007 et rådgivningsprojekt for adoptivfamilier – PAS-rådgivningsprojektet. Hensigten med projektet var, at Familiestyrelsen ønskede at tilbyde rådgivning til adoptivforældre og kvalificere rådgivningen ved at skabe en fælles faglighed i Danmark inden for adoptionsområdet. Den fælles faglighed ville blive skabt ved at samle psykologfaglige rådgivere (PAS-konsulenterne) fra hele landet med viden om adoption eller en interesse inden for området. Et af Familiestyrelsens ønsker var at opbygge en faglighed på landsplan, så forældrene, uanset hvor de var bosat, kunne søge om rådgivning i deres region. Det skulle være en rådgivning, som forældrene kunne vide sig sikre på var kvalificeret i forhold til adoptionsproblematikker. Dernæst ville man øge viden om adoption for øvrige professionelle, som arbejder med adoption. Konkret skulle PAS-konsulenterne igennem temadage informere blandt andet socialrådgivere, sundhedsplejersker og pædagoger om de specifikke og unikke forhold, der kan gælde for adopterede og deres familier. Samlet set skulle PAS-rådgivningen øge viden om adoption, så adoptivfamilier kunne få kvalificeret rådgivning, og professionelle fra normalområdet, der kom i kontakt med adoption i deres virke, blev mere indsigtfulde i deres tilgang til denne gruppe.

De næste afsnit beskriver, hvordan Familiestyrelsen valgte at strukturere de forskellige dele af PAS-rådgivningen, hvordan projektet forløb i praksis, og hvordan PAS-konsulenterne og forældrene har oplevet at være en del af projektet.

4.2.1 Projektets start

Ideen bag PAS-rådgivningsprojektet er udviklet af Familiestyrelsen. Da statsforvaltningerne med strukturreformen i 2007 ville overtage ansvaret for adoptionsområdet fra amterne, så styrelsen det som oplagt at involvere statsforvaltningerne i et samarbejde omkring projektet.

Statsforvaltningerne var ansvarlige for rekrutteringen af PAS-konsulenterne. Den faglige leder deltog i ansættelsessamtalerne i fire ud af fem statsforvaltninger. I rekrutteringen af PAS-konsulenterne undersøgte man i første omgang, om det var muligt at ansætte klinikere, som al-

lerede besad en faglig viden om adoption. Det viste sig ikke at være muligt at finde tilstrækkeligt med egnede klinikere med erfaring inden for adoption. Man ansatte derfor også klinikere uden en baggrund inden for adoption. I rekrutteringen af psykologfaglige rådgivere uden relevant erfaring vejede det – ud over klinisk erfaring – tungt, at de havde interesse for området samt besad lydhørhed for at tilegne sig ny viden. Desuden så man efter kompetencer til hurtigt at kunne identificere, hvad en familie har brug for af rådgivning, da man som PAS-konsulent har relativt kort tid med familierne.

Efter rekrutteringen af konsulenter afholdt Familiestyrelsen en fælles introdag for alle PAS-konsulenter. Her skitserede den faglige leder grundprincipperne bag det at adoptere, rammerne for arbejdet med adoptivforældre og PAS-rådgivningens overordnede principper og målsætninger. Efter introdagen kunne PAS-konsulenterne starte rådgivningsforløb med adoptivforældre. Flere af de konsulenter, som ikke havde erfaring med adoptionsområdet, fortæller, at de gerne ville have haft mere indføring i emnet og være blevet klædt bedre på fagligt, inden de skulle møde forældrene. Ifølge Familiestyrelsen var der imidlertid ikke midler til yderligere introduktion, idet rådgivningsforløb til adoptivfamilier blev prioriteret. Derfor blev konsulenterne også i starten opfordret af den faglige leder til at ringe ind om sager, hvor de var i tvivl om fremgangsmåden, og dette benyttede konsulenterne sig af.

4.2.2 Supervision og faglig sparring

Den faglige supervision af PAS-konsulenterne udgør et af de mest centrale punkter for projektet. Formålet med supervisionen har været at sikre et fælles fagligt fodslag og at hjælpe PAS-konsulenterne i de enkelte sager, hvis der har været særlige udfordringer eller usikkerheder. Supervisionen har gennem hele projektforløbet været varetaget af projektets faglige leder.

Supervisionen er primært foregået på kvartalsvise fællesmøder, hvor samtlige PAS-konsulenter mødtes i København. På møderne har konsulenterne gennemgået forskellige temaer inden for det adoptionsspecifikke felt, som har været relevante for deres rådgivning af familier. Konsulenterne er også blevet opfordret til at tage sager op på møderne, som blev diskuteret i plenum med den faglige leder som supervisor. Ud over supervisionen i plenum var der på møderne også afsat tid til, at PAS-konsulenterne kunne inddele sig i mindre grupper og have faglige diskussioner/gensidig supervision om forskellige aktuelle faglige temaer. Konsulenterne kunne vælge at indgå i den gruppe, de synes var mest relevant for dem. Eksempler på temaer, som har været behandlet i grupperne, er affektregulering, sanseintegration og tilknytning. Nogle af konsulenterne efterspørger et hyppigere interval for møderne, så man ikke skal vente flere måneder med at tage en given sag op til supervisionen.

Ud over de kvartalsvise møder har konsulenter i akutte situationer haft mulighed for telefonisk supervision med projektets faglige leder. Den telefoniske supervision har oftest været kortvarige samtaler, hvor konsulenten har ønsket at drøfte en specifik sag, hvor der akut var brug for faglig sparring og ekspertise. Visse sager har dog påkrævet længerevarende supervision, ligesom komplekse sager har været tilbagevendende i supervisionen.

PAS-konsulenterne har overordnet været meget positivt stemt over for muligheden for at få supervision inden for rammerne af projektet. Både den faglige leder og konsulenterne påpeger, at de kvartalsvise møder på mange måder har udgjort ryggraden i PAS-rådgivningen. Det er her, der er blevet etableret et fælles fagligt udgangspunkt, og konsulenterne har haft mulighed for at udbygge deres kompetencer inden for det adoptionsspecifikke felt på et teoretisk plan. Som en af konsulenterne formulerer det, så har møderne været med til *”at opbygge en fælles begrundelse for, hvad det er, man gør som PAS-konsulent. Hvordan forholder vi os til barnets historie, sanseintegration, institutionsopstart – forskellige temaer – det er vigtigt at diskutere det i gruppen for at opbygge et fælles fagligt fundament”*. Det er Rambølls vurdering, at møderne har fungeret

som tiltænkt og styrket PAS-konsulenternes teoretiske grundlag inden for adoptionsområdet. Ud over det faglige fællesskab påpeger konsulenterne ligeledes, at møderne har haft et positivt udbytte i form af et socialt fællesskab, ved at PAS-konsulenterne landet over får kendskab til hinanden. Særligt de mindre erfarne konsulenter fortæller, at de gennem møderne har fået en god indførelse i det adoptionspecifikke felt.

Et positivt element ved supervisionen har ifølge konsulenterne været, at projektets faglige leder har stor ekspertise inden for feltet og derfor har givet skarp og højt kvalificeret supervision. Konsulenterne har stor respekt for den faglige leders adoptionspecifikke viden, og flertallet påpeger, at de her har kunnet hente megen viden og udbygge deres egen faglighed på området. På den anden side giver flere af PAS-konsulenterne udtryk for, at supervisoren samtidig er deres faglige leder, hvilket fører til en uheldig dobbeltrolle. Flere konsulenter udtrykker behovet for i supervisionen at kunne udtrykke deres største sårbarheder og den tvivl, man måtte have som rådgiver. Ved at supervisionen varetages af en person, der samtidig er ens leder, har flere af konsulenterne oplevet, at der ikke var 'frit' rum i supervisionen. En løsning på denne problematik kunne være en adskillelse af supervision og ledelse i projektet, som flere konsulenter også argumenterer for.

Ud over supervisionen på fællesmøderne og via telefon med projektets faglige leder har nogle af PAS-konsulenterne ligeledes kunnet bruge hinanden til faglig sparring. Der har dog været stor variation i, hvor meget de enkelte konsulenter har sparet med hinanden, og de mere uerfarne og ofte yngre konsulenter efterspørger, at der i PAS kunne have været gjort mere for at skabe netværk med kollegialt samarbejde. En model, som flere konsulenter nævner som en mulighed, er skabelsen af regionale netværk, som konsulenterne kan bruge til faglig sparring. Desuden nævnes det af nogle konsulenter, at administration og praktiske beskeder undertiden fyldte uhensigtsmæssigt meget på møderne.

Flere af konsulenterne påpeger, at det kunne være hensigtsmæssigt, hvis konsulenterne mødtes i mindre fora, hvor den enkelte kunne få mere tid til at diskutere sine sager i plenum. Flere nævner endvidere, at en fordel ved at mødes i mindre, regionalt opdelte grupper desuden ville være, at der vil være mindre rejsetid til København for de jyske konsulenter ved hvert møde. Den faglige leder nævner også, at en ideel situation ville være, hvis PAS-konsulenterne blev opdelt i to geografiske grupper, af samme grunde som konsulenterne påpeger. Dette har imidlertid ikke været muligt inden for bevillingens rammer. Hvis en sådan opdeling kunne føres ud i livet, understreges det dog af et par af konsulenterne, at der skal være fokus på, at den faglige udvikling stadig udspringer centralt, så adoptivfamilier ikke får grundlæggende forskellig rådgivning i forskellige dele af landet.

Det er Rambølls vurdering, at supervisionen og den faglige sparring overordnet har fungeret som tiltænkt. Konsulenterne har følt, at de er blevet bedre rustet til at rådgive adoptivforældrene, og at den rådgivning, som de tilbyder, er meget ensartet. Man kunne overveje at lade den faglige leder og den daglige leder være to forskellige personer samt at danne netværk mere lokalt mellem konsulenterne for at styrke projektet.

4.2.3 Udvikling af metode

Bag PAS-rådgivningsprojektet ligger der et ønske fra projektets ledelse om, at konsulenterne skal rådgive ud fra de samme principper, når de møder adoptivfamilierne. Disse principper blev som tidligere beskrevet i store træk meldt ud af den faglige leder ved det første møde og derefter gennemgået i dybden på de kvartalsvise møder i Familiestyrelsen. De metoder, PAS-projektet bygger på, er teknikker, som den faglige leder og andre erfarne konsulenter inden for det adoptionspecifikke felt havde anvendt i årevis, inden PAS-rådgivningsprojektet begyndte. Den faglige leder fortæller, at de principper, som ligger bag PAS, løbende blev skitseret for konsulenterne

ved de kvartalsvise møder, og efterhånden blev der tale om, at konsulenterne anvendte en egentlig metode. For at understøtte metoden, gjorde Familiestyrelsen materiale med de forskellige aspekter af metoden tilgængelig for PAS-konsulenterne. I 2009 kom der en styreguide, som samlede op på de metoder og elementer, som konsulenterne havde fået indblik i på de kvartalsvise møder. Styreguiden skulle ses mest som en tjekliste eller en guide, som konsulenterne kunne inspireres af, for som den faglige leder udtaler: *”Vi arbejder på at ansætte dygtige klinikere, som selv kan vurdere, hvad der skal bruges i mødet med de forskellige familier.”* Dog er den faglige leder optaget af, at alle anvender visse elementer i metoden, som for eksempel hvordan familien forholder sig til barnets baggrund. Styreguiden var udviklet af projektets faglige leder samt to PAS-konsulenter, men med input fra hele holdet af konsulenter. Det fælles sprog og den fælles forståelse er altså dannet hovedsageligt på møderne i Familiestyrelsen, og styreguiden samler op på dette.

Guiden indeholder en række trin, som konsulenterne kan tage op med forældrene i rådgivningsprocessen, eksempelvis at fortælle barnets historie som en følelsesmæssig historie. Nogle følger guiden meget nøje. Guiden er relativt omfangsrig, og flere af konsulenterne fortæller, at de bruger guiden som en slags tjekliste for at sikre sig, at de er opmærksomme på om guidens problematikker gør sig gældende i de enkelte sager. Konsulenterne går altså ikke nødvendigvis lige meget i dybden med alle temaerne, da nogle trin i guiden vil være mere relevante end andre ud fra den enkelte families behov og problematikker. Det er helt i overensstemmelse med den faglige leders intention.

Styreguiden giver ifølge flere af konsulenterne et godt overblik over de elementer, som de har arbejdet med på de kvartalsvise møder. Styreguiden og møderne hjælper således med til, at konsulenterne har mulighed for at ensrette deres rådgivning i forhold til de fælles definerede målsætninger og værktøjer, som projektet efterstræber. Denne fælles faglige tilgang sikrer ifølge konsulenterne, at familier, der adopterer, kan forvente nogenlunde samme rådgivning i forskellige dele af landet, dog med variation i forhold til den enkelte konsulenters erfaring, faglige tilgang og øvrige kompetencer. Guiden udgør ligeledes et fundament for videreførelse af projektet og dets særlige metodiske tilgang.

Flere af PAS-konsulenterne har taget metoderne fra PAS-rådgivningen til sig og fundet dem så anvendelige, at de har overført nogle af de samme elementer til andre sager inden for børneområdet. Herved finder flere af konsulenterne metoden fra PAS relevant for øvrige dele af deres fagområde. Enkelte konsulenter mener dog ikke, at metoden fra PAS-rådgivningen har bidraget i væsentlig grad til deres øvrige sager, men det skyldes ifølge konsulenterne hovedsageligt, at de i forvejen havde en lignende tilgang, særligt til de adoptionsspecifikke sager. Konsulenterne mener også, at der er en række forskelle mellem sager, de har haft i PAS-regi, og sager i deres private praksis. Det skyldes blandt andet, at adoptivfamilier har en anden konstruktion end biologiske familier, og man derfor ikke kan overføre alle metoder fra adoptionsregi til anden familierådgivning. Endvidere har PAS-konsulenterne i projektet hovedsageligt haft en rådgivende rolle i sagerne, hvor de normalt – som flere beskriver det – har en mere terapeutisk tilgang.

PAS-konsulenternes vurdering af PAS-rådgivningens metodiske element er overvejende positiv. Flertallet af konsulenterne vurderer, at det har været frugtbart at arbejde med en fælles værktøjskasse, og at den metodiske komponent har kvalificeret dem yderligere som rådgiver inden for det adoptionsspecifikke felt. En kritik af metoden fra enkelte konsulenter er dog, at den er meget fokuseret på fortællingen af barnets historie, hvilket bevirker, at rådgivningen til en vis grad risikerer at overse andre vigtige problematikker, som også kan have betydning i de enkelte sager.

4.2.4 Konsulenternes baggrund og erfaring

De 15 PAS-konsulenter har forskellig grad af erfaring med det adoptionsspecifikke felt. Uddannelsesmæssigt er hovedparten psykologer, og de har ligeledes børne- og familieområdet som specialisering. En del af konsulenterne har forud for PAS haft mange sager med adoptivbørn og arbejdet inden for området hos blandt andet Adoption og Samfund. Andre konsulenter har beskæftiget sig perifert med området, mens det for nogle har været helt nyt. Dette giver et relativt bredt spekter af konsulenter, hvad angår erfaring, der dog gennem deres medvirken i PAS har fået etableret et fælles fagligt ståsted, jf. ovenstående afsnit.

Med hensyn til PAS-konsulenternes tilknytning til det adoptionsspecifikke felt, så har en del af konsulenterne personlig tilknytning ved enten selv at være adopteret eller have adoptivbørn. De øvrige konsulenter har en 'rent' professionel tilknytning til feltet. Interviewene med konsulenterne viser, at familierne, der opsøger rådgivning, oftest sætter pris på, at konsulenten har personlige erfaringer med adoption, da det giver rådgivningen troværdighed og personligt engagement. Omvendt påpeger en af konsulenterne, at en rådgiver uden personlig tilknytning til feltet kan møde familierne med en ydmyghed og tage udgangspunkt i den pågældende families problemer uden at være påvirket af personlige erfaringer. Konsulenterne argumenterer således for, at der er både fordele og ulemper forbundet med henholdsvis personlig og rent professionel tilknytning til adoptionområdet. Familierne, der har søgt rådgivning gennem PAS, har haft mulighed for at vælge, hvilken konsulent de ville rådgives af. Konsulenternes baggrund og erfaring er beskrevet på Familiestyrelsens hjemmeside, og familierne har i flere tilfælde prioriteret, at konsulenten har en personlig tilknytning, eller at vedkommende har et godt 'navn' i adoptionsmiljøet, fortæller flere af konsulenterne.

4.2.5 Finansiering

PAS-rådgivningen er – som beskrevet i kapitel 1 – finansieret med midler fra satspuljen. Familiestyrelsen står for den overordnede projektledelse, mens administrationen af midlerne er lagt ud til statsforvaltningerne. At administrationen af midlerne er lagt ud til statsforvaltningerne har ifølge PAS-konsulenterne betydet, at der har været uklarheder i brugen af midlerne, der har været forvaltet forskelligt fra region til region. Eksempelvis er midlerne i visse regioner sluppet op i løbet af året grundet efterspørgsel, hvilket for eksempel har betydet, at en familie i rådgivning måtte vente til et nyt kalenderår, før de har kunnet modtage de rådgivningstimer, som de oprindeligt var stillet i udsigt. Flere af konsulenterne mener, at det er uheldigt, at de økonomiske rammer på denne måde er ufleksible, men udtrykker samtidig forståelse for, at det i et forsøgsprojekt er svært at fastlægge rammerne fuldstændig fra starten af projektførelsen. Konsulenterne efterspørger, at projektet i en fremtidig udformning vil bære præg af en mere stabil finansieringsramme, hvor der er klarhed over, hvor mange rådgivningstimer der tilbydes familien, hvor mange forløb der udbydes i løbet af året, og hvor der ikke opstår regionale forskelle undervejs.

Øvrige eksempler på, at rammerne for brugen af midler har været omskiftelige, er, at der i starten af PAS-rådgivningen var mulighed for hjemmebesøg af konsulenten ved første konsultation. Denne mulighed blev afskaffet i løbet af forløbet, hvorfor alle konsultationerne nu i hovedreglen foregår hos rådgiveren. Ændringen skyldes, at man vurderede, at konsulenter brugte uforholdsmæssigt mange midler på transport. Aflønning af konsulenterne nævnes ligeledes som et område, hvor der i PAS-projektet har været en del problemer med at finde en nem og effektiv model. Konsulenterne skulle have deres løn fra de forskellige statsforvaltninger, hvilket betød variation og problemer omkring udbetalingen af denne.

Midlerne til PAS-rådgivningen har ud over rådgivningen af familier, hvis udbytte vi berører i kapitel 5, finansieret de 15 PAS-konsulenters videreuddannelse og specialisering inden for det adoptionsspecifikke felt. Som beskrevet har PAS-konsulenterne gennem deres medvirken i projektet modtaget supervision samt anden faglig kvalificering, der ifølge flertallet af konsulenterne bety-

der, at de i dag har et navn, der gør dem eftertragtede som adoptionsrådgivere. For de mere erfarne konsulenter var dette dog ofte også tilfældet forud for PAS. Ud over udbyttet for den enkelte konsulent er der ligeledes opbygget et stærkt fagligt netværk inden for det adoptionsspecifikke område i Danmark, der betyder, at adoptivfamilier kan modtage kvalificeret rådgivning flere steder i landet.

4.2.6 Afholdelse af temadag for professionelle

Som beskrevet er det et af PAS-projektets formål at sprede viden om adoption og adoptionsproblematikker til professionelle, som kommer i kontakt med adoptivfamilier i deres arbejde. Statsforvaltningerne har selv kunnet bestemme, hvor stor en andel af budgettet, der skulle gå til hhv. rådgivning og dette oplysningsarbejde. Derfor har det også varieret, hvor mange dage man har haft mulighed for at afholde rundt om i landet. Mange konsulenter vurderer, at der har været stor interesse for temadagene, der ofte har været fuldt tegnede. Relevante aftagere for disse kurser har været daginstitutioner og skoler samt kommuner, hvor pædagoger, lærere og socialrådgivere har fået mere viden om adoptionsspecifikke forhold. Det har i nogle tilfælde været forældre, som har modtaget PAS-rådgivning, der har formidlet kontakten mellem deres PAS-konsulent og dagtilbud eller skole om at komme ud og holde et sådant oplæg.

4.2.7 Betydning for PAS-konsulenternes praksisser

Af de 15 PAS-konsulenter har flertallet egen privat praksis ved siden af deres virke som PAS-rådgivere. I ovenstående afsnit beskrev vi, hvordan deres virke som PAS-konsulent har betydet, at rådgiverne har skabt et 'navn' inden for det adoptionsspecifikke felt qua den videreuddannelse samt legitimitet, det giver at have været del af PAS-projektet. Flere af konsulenterne fortæller, at dette ligeledes har givet øget tilgang til deres private praksis af familier, der søger rådgivning om adoptionsproblematikker, men som ikke er indbefattet i PAS-ordningen, eller som allerede har været gennem de fem rådgivningsgange under PAS-rådgivningen. PAS-konsulenternes private praksisser har derfor haft gavn af PAS-projektet både i forhold til faglig udvikling og økonomisk. Dette aspekt skal ikke overskygge, at dem, der har haft mest gavn af, at der er kommet en officiel og legitim skare af adoptionsspecifikke rådgivere, er adoptivforældrene.

4.2.8 Rådgivningens rammer fra et forældreperspektiv

PAS-rådgivningen bygger på frivillighed. Det vil sige, at det er et frivilligt tilbud, som adoptivfamilier kan vælge at benytte, men som ingen kan tvinges til at deltage i. Det betyder også, at PAS-rådgivningen ikke fungerer som en undersøgende myndighed i forhold til, hvordan familien fungerer. PAS-rådgiverne har naturligvis, som også andre psykologer, underretningspligt, hvis de får kendskab til, at et barn fra forældrenes side udsættes for vanrøgt eller nedværdigende behandling eller lever under forhold, der bringer dets sundhed eller udvikling i fare og derfor har brug for særlig støtte. Men herudover har PAS-rådgiverne været underlagt tavshedspligt over for statsforvaltningerne. De forældre, som vi talte med, forholdte sig forskelligt til, at rådgivningen var et frivilligt tilbud. Nogle forældre mente, at rådgivningen burde være obligatorisk, da mange familier går for længe og prøver at klare de problemer, som opstår, selv. Hvis rådgivningen var obligatorisk, mener nogle forældre, at mange konflikter kunne opdages tidligere og derved skåne både børn og voksne. Andre forældre satte pris på, at tilbuddet var frivilligt. I et adoptionsforløb er der meget kontrol. Derfor er det rart, at det i forhold til PAS-rådgivning er op til den enkelte familie at vurdere, om de har brug for vejledning. En forælder beskriver her: *"Ved at vi valgte det selv, så var vi klar til at høre, hvad andre havde at sige. Man er mere åben, når man selv søger det, end hvis det var noget, man skulle gøre."*

Et PAS-rådgivningsforløb er i udgangspunktet fem gratis rådgivningssessioner. Der kan dog gives dispensation for familier, hvor det vurderes, at fem gange ikke er nok. Blandt de familier, som vi talte med, var der stor variation i, hvor mange sessioner, forældrene mente, ville være et ideelt antal, alt afhængig af hvor store familiens problematikker var. Flere forældre nævnte, at det

kunne være hensigtsmæssigt, at man kunne 'gemme' nogle rådgivnings-sessioner til skift i børnenes liv. Det kunne blandt andet være start i børnehave eller skole og pubertet, da man forestillede sig, at der kunne komme nye problematikker til den tid. I spørgeskemaundersøgelsen blev forældrene spurgt, om de kunne forestille sig senere at søge samme form for rådgivning. Her svarede 22 % ja, da forløbet havde åbnet for en række andre problemstillinger. 72 % svarede, at de på nuværende tidspunkt følte sig afklaret, men at der måske dukkede andre ting op i fremtiden. 6 % kunne ikke forestille sig at søge samme hjælp i fremtiden. Derfor kan det konstateres, at PAS-rådgivningen har åbnet for, at størstedelen af denne forældregruppe i fremtiden vil søge professionel hjælp til at håndtere problematikker.

PAS-rådgivningen har været et gratis tilbud for forældrene. De forældre, vi har talt med, har sat stor pris på, at rådgivningen var gratis. Mange pointerer, at det er dyrt at adoptere, og at de nok ikke havde prioriteret at få rådgivning, hvis de selv skulle have betalt hele forløbet. Endvidere understreger mange af forældrene, at det, at tilbuddet var gratis, gjorde, at de var mere tilbøjelig til at søge rådgivningen. Som en adoptivfar siger: *"Der var ikke noget at tabe"*. Flere af forældrene fortæller også, at de nok kom hurtigere i gang med rådgivningen, fordi den var gratis. Hvis de skulle have betalt selv, havde de efter eget udsagn nok ventet til problemerne var eskaleret yderligere. Mange af forældrene udtrykker dog også, at de ser det rimeligt, hvis de skulle betale en del af rådgivningsforløbet selv. Som en adoptivmor siger: *"For vores vedkommende ville det ikke have skræmt os væk, hvis der var en lav egenbetaling. Men skulle vi have haft ti konsultationer af 1700 kr., det havde vi nok ikke haft råd til"*.

I PAS-projektet har det været muligt for forældrene at skifte PAS-konsulent undervejs i forløbet, hvis forældrene ikke følte sig trygge ved den konsulent, de havde valgt fra start. Denne mulighed stemmer godt overens med forskning, der viser, at alliancen mellem terapeut og klient regnes for essentiel for at få et positivt udbytte af et terapeutisk forløb. For de forældre, vi har talt med, betyder en god relation til PAS-konsulenten, at de kan have tillid til ham eller hende og fortælle åbent og fortroligt om de problemer eller usikkerheder, de oplever i forhold til at være adoptivforældre. Den tætte relation med konsulenten betyder ifølge flere af forældrene også, at konsulenten har kunnet gå rigtig tæt på dem og deres forældreskab, undertiden også på en provokerende måde, der har virket konstruktivt. Nogle få af de forældre, vi har interviewet, har oplevet at skifte PAS-konsulent undervejs, netop fordi de ikke har 'klikket' og dermed fået skabt fortrolighed. En mor fortæller: *"Med den første konsulent vi havde, følte jeg, der var ting, jeg ikke kunne sige, mens den anden konsulent kunne jeg sige, lige hvad jeg tænkte til."* At netop åbenheden til PAS-konsulenten er af stor betydning, er der generelt enighed om blandt forældrene. Eksempelvis fortæller en far: *"Det er vigtigt, at vi kunne være så åbne. På den måde kunne vi jo få de rigtige værktøjer, så vi kunne få mest ud af det. Hvis jeg nu ikke havde sagt, at jeg havde problemer med at blive hidsig, havde vi jo ikke kunnet arbejde med det, og det er jeg jo kommet langt med nu."*

5. EFFEKTERNE AF PAS-RÅDGIVNINGEN

I dette kapitel undersøges det, hvilken effekt PAS-rådgivningen har haft for de adoptivfamilier, der har gjort brug af tilbuddet.

Kapitlet indledes af nogle metodiske overvejelser om at udføre effektmålinger på rådgivningsområdet, og hvordan dette spiller ind på tolkning af data. Dernæst ses på de overordnede effekter af rådgivningen, og hvilke områder flest forældre oplever udvikling på. PAS-konsulenternes vurdering af familiernes udbytte undersøges ligeledes. Efter gennemgangen af de overordnede effekter går kapitlet mere i dybden med enkelte elementer af PAS-rådgivningens effekter. Der ses på, hvilke effekter forældrene har angivet at opnå på de forskellige områder, og det udfoldes, hvordan effekterne kommer til udtryk i adoptivfamiliernes hverdag.

5.1 Metodiske overvejelser om effektmålingen

I dette afsnit beskrives udformningen af effektevalueringen og de metodiske konsekvenser for forståelsen og tolkningen af data. Evalueringens design som helhed er kort beskrevet i afsnit 1.1 samt mere udførligt i bilag 2.

Effektevalueringen baserer sig på to forskellige kvantitative målinger af forældrenes udbytte af rådgivningen. Årsagen til, at effektevalueringen er delt op i to forskellige målinger, er, at evalueringen af PAS-rådgivningen først påbegyndtes et stykke inde i projektforløbet, hvorfor den ønskede målemetode ikke kunne benyttes fra starten. De forældre, som allerede var startet i PAS-rådgivning, da evalueringen gik i gang, har udfyldt et spørgeskema ved afslutningen af forløbet, hvor de vurderer deres personlige og barnets udbytte af rådgivningen. Vi omtaler fremover denne måling som den 'selvvurderede måling'.

De forældre, der startede et PAS-forløb, efter at evalueringen var påbegyndt, har i stedet for den selvvurderede måling medvirket i en før-/eftermåling. Før-/eftermålingen er rent praktisk udformet sådan, at forældrene har udfyldt et spørgeskema henholdsvis før og efter rådgivningen, hvor de har skullet vurdere en række parametre, for eksempel konflikter med barnet, på en skala fra 1 til 5 (spørgsmålene er de samme som i den selvvurderede måling). Før-/eftermålingens force er, at den giver et øjebliksbillede af forældrenes situation både før og efter forløbet, hvorfor det er muligt at se udviklingen mellem de to punkter på et metodisk stærkt grundlag. Da før-/eftermålingen rent metodisk er den bedste til at måle effekt, ved at der måles på en udvikling over tid, har vi valgt at prioritere denne frem for den selvvurderede måling. Samtlige figurer i kapitlet baserer sig således på før-/eftermålingen. I bilag 3 kan ses en oversigt over de tilsvarende effektfigurer for den selvvurderede måling.

Det metodiske design er, ud over betydningen for hvordan og hvor godt effekt kan måles, centralt i forhold til forståelsen og tolkningen af data. I rådgivningsprocessen gennemgår familierne typisk en erkendelsesfase – af større eller mindre omfang – som gør, at de efter forløbet ser anderledes på sig selv, deres børn og deres familie. Erkendelsen kan medføre, at en forælder tolker for eksempel barnets store imødekommenhed over for andre voksne anderledes, hvis forælderen før tænkte, at barnet blot var nysgerrigt, kan man efter rådgivningen have fået forståelse for, at barnets udadvendthed kan relatere sig til (mangel på) tilknytning.

Tolkning af effekten

For tolkningen af data i effektevalueringen betyder ovenstående, at en negativ udvikling på et parameter – eksempelvis barnets tilknytning til forældrene – ikke nødvendigvis skal tolkes sådan, at barnets tilknytning til forældrene er *forværret* i løbet af rådgivningsforløbet. En plausibel for-

klaring, som bakkes op af flere forældre såvel som PAS-konsulenter, er derimod, at forældrene efter rådgivningen ser med andre øjne på tilknytningsproblematikken og derfor kan se, at den ikke er helt, hvor den skal være, hvilket i praksis betyder, at de tilskriver parameteret en lavere numerisk værdi i eftermålingen i forhold til førmålingen. En negativ udvikling i målingen kan derfor i virkeligheden være en 'positiv' udvikling i forhold til PAS-rådgivningens målsætning, idet forældrene kan have gennemgået en erkendelses- og refleksionsproces, som ændrer de subjektive kriterier, hvorefter forældrene vurderer sig selv og deres børn i målingen. En af PAS-konsulenterne beskriver den metodiske udfordring, som disse forhold udgør i forhold til effekt-evalueringen:

"Mange forældre kommer sent – og de er kedede af, at de ikke er kommet før – for det går op for dem, at de må have påført barnet mange svigt. Men inden de kom, ville de have sagt, at de var gode forældre. Samme øjeblik man finder ud af, hvad er det, man kan gøre anderledes, og at barnet reagerer positivt på det, finder man jo også ud af, at man er blevet bedre, end man var før. Så at man kun kan se 'en lille effekt' [i effektevalueringen], betyder ikke, at forældrene kun har haft lidt effekt!" (PAS-konsulent)

Der er i forbindelse med effektevalueringen gennemført kvalitative interviews med en række af de forældre, der har registreret størst negativ udvikling på tværs af hele målgruppen. Disse interviews peger på, at i de (få) tilfælde, hvor effektdata tegner et negativt billede, så har forældrene ikke en negativ oplevelse af rådgivningen, men tilkendegiver derimod, at rådgivningen har medført en positiv udvikling for dem og deres barn⁸. I tolkningen af data i før-/eftermålingen er det derfor vigtigt, at holde faktoren omkring forældrenes erkendelsesmæssige udvikling i rådgivningen for øje, da det kan bidrage med en relevant forståelse af, hvorfor mange forældre ikke flytter sig eller udvikler sig i negativ retning. Samtidig med at denne nuance tages med i tolkningen af data, er det også vigtigt at understrege, at før-/eftermålingen giver et stærkt datamæssigt grundlag for at vurdere effekten af PAS-rådgivningen. Som data viser, kan der derfor sagtens være forældre, der på mange områder ikke har 'rykket sig' nævneværdigt eller er gået tilbage på enkelte områder.

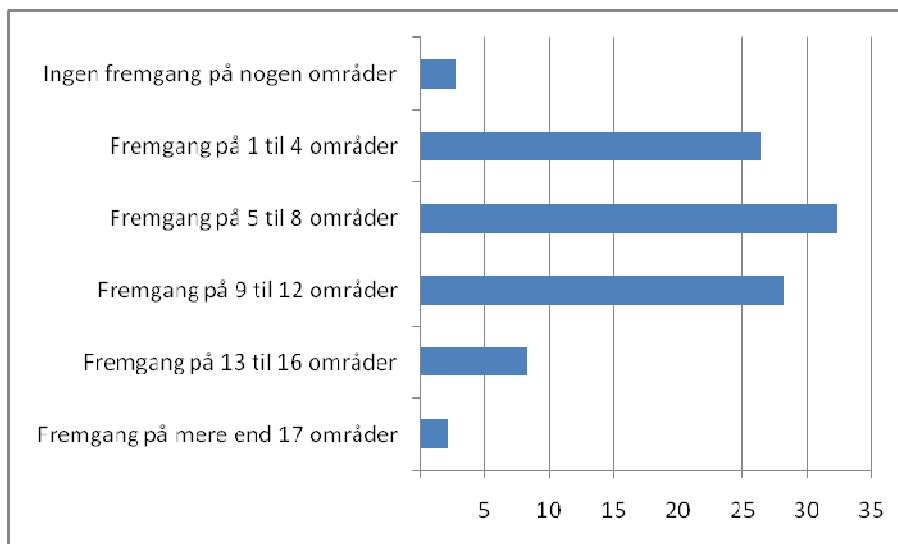
5.2 Overordnede effekter

I dette afsnit ses på de overordnede resultater af evalueringen med hensyn til forældrenes udbytte af PAS-rådgivningen: Hvor mange overordnede problemområder har de udviklet sig på, på hvilke områder har de oplevet den største eller mindste udvikling, og hvad er PAS-konsulenternes vurdering af forældrenes udbytte af PAS-rådgivningen.

For at evaluere familiernes udbytte af deres PAS-rådgivning er der, som tidligere nævnt, i samarbejde med Familiestyrelsen og en række PAS-konsulenter udviklet 26 effektindikatorer. Hver effektindikator måler på problemstillinger, som kan være relevante for adoptivfamilier⁹. Adoptivbørn og -forældre er forskellige, og derfor er der forskel på, hvilke problematikker eller usikkerheder der kan være i den enkelte familie, og i hvilken grad. For langt de fleste familiers vedkommende er det således ikke alle af de 26 indikatorer, der er relevante. For at få en fornemmelse af, hvilken effekt PAS-rådgivningen har haft på adoptivfamilierne, ses i det følgende på, hvor stor en andel forældre har oplevet fremgang på et eller flere af de områder, som deres PAS-rådgivning kan have berørt.

⁸ Rambøll har set lignende tendenser i andre evalueringer af rådgivningsforløb. Der foreligger ikke forskningslitteratur på området.

⁹ Effektindikatorerne, og forældrenes udvikling i forhold til dem, gennemgås nærmere i afsnit 5.3.

Tabel 5-1: Oversigt over andel af forældre, der har positiv fremgang ift. de forskellige effektmål

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N=291)

Som det fremgår af tabellen ovenfor, har 97 % af forældrene efter PAS-forløbet oplevet fremgang på mindst ét område. Godt en fjerdedel har oplevet fremgang på mellem et og fire områder, og knap 40 % har oplevet fremgang på over ni områder. PAS-rådgivningen har altså haft en gavnlig effekt for næsten alle de familier, der har deltaget. Dog har flest forældre udviklet sig på mellem 1 og 12 områder ud af 27 mulige, hvilket stemmer godt overens med, at forældrene ikke angiver at have store vanskeligheder på alle områder. I den selvvalgte måling har 3 % ligeledes ikke oplevet en effekt, mens der for tre fjerdedele vedkommende har været fremgang på mere end ni områder.

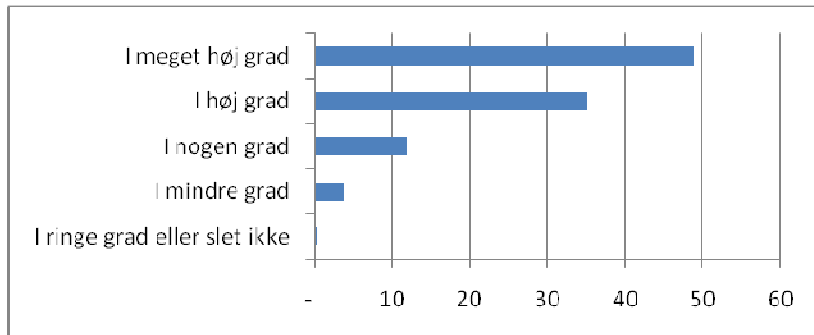
Flest forældre har oplevet fremgang på følgende områder:

- 44 % føler sig sjældnere magtesløse i svære situationer med barnet
- 43 % oplever, at deres barn er blevet bedre til at vise, at han/hun er bange
- 42 % bliver sjældnere kede af det i svære situationer med barnet
- 40 % oplever, at de håndterer konflikter med barnet på en mere konstruktiv måde
- 39 % føler sig mere sikre i deres forælderrolle.

Det skal understreges, at ikke alle forældre har følt sig udfordret på disse punkter til at starte med, hvorfor der ikke for alle forældre er en forventning om, at de skal udvikle sig positivt på de enkelte områder.

Et andet område, hvor forældrene generelt har haft stort udbytte af PAS-rådgivningen, er i forhold til deres forståelse af barnets fortid. Dette er et centralt element i rådgivningen, fordi det ifølge PAS-konsulenterne styrker forældrenes evne til at sætte sig i deres barns sted og forstå de reaktioner, barnet kan have. Det er yderligere et af de helt centrale punkter i PAS-metoden ifølge den faglige leder, og en positiv udvikling på dette punkt kunne indikere, at metodens overordnede linjer bliver fulgt af de 15 PAS-konsulenter (kapitel 4.2). Som det fremgår af figuren nedenfor, har langt over flertallet af forældre (84 %) i høj eller meget høj grad fået en bedre forståelse af, hvordan deres barn har haft det, før det kom til familien. Under 1 % vurderer slet ikke at have fået en større forståelse.

Tabel 5-2: Oversigt over, i hvilken grad forældrene har fået en bedre forståelse af, hvordan deres barn har haft det, før det kom til familien

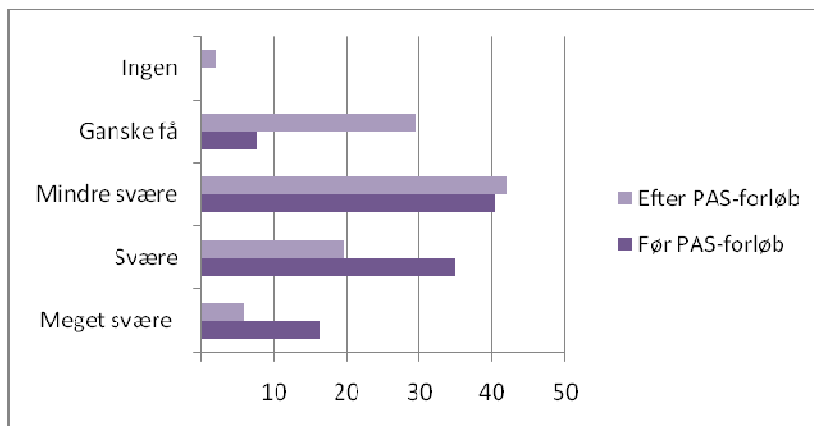

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N=287).

Forældrene, der har modtaget PAS-rådgivning, er generelt meget tilfredse med tilbuddet. Således angiver 98 % af deltagerne, at de ville anbefale PAS til andre i samme situation som dem selv.

PAS-konsulenterne har også evalueret familiernes fremgang gennem PAS-forløbet. Som det fremgår af nedenstående figur, er andelen af forældre med ganske få vanskeligheder vokset markant, ligesom andelen af forældre med svære eller meget svære vanskeligheder er faldet efter PAS-forløbet. Ifølge PAS-konsulenterne mindsker forældrene således generelt set deres vanskeligheder i forhold til barnet.

Figur 5-3 Oversigt over PAS-konsulenternes vurderinger af forældrenes vanskeligheder i mødet med barnet før og efter PAS-forløbet

Kilde: Rambøll-survey med PAS-konsulenter (N=504)

En lignende tendens gør sig gældende i konsulenternes vurdering af, om forældrenes tilknytning til barnet bliver bedre efter et PAS-rådgivningsforløb. I forhold til dette vurderer PAS-konsulenterne, at 60 % af forældrene får styrket tilknytningen i løbet af forløbet.

Rambøll har undersøgt, om forskellige forhold ved familierne, såsom om forældrene adopterede som par eller alene, og om de var førstegangsadoptanter, har indflydelse på hvilken effekt forældrene har haft af PAS-rådgivningsforløbet (jf. tabel 5.9 i bilag 1). Det viste sig, at enadoptanter ikke har signifikant anderledes udbytte af forløbet end forældre, der har adopteret som par. Dog var der en tendens til, at flere forældre, der havde adopteret som par, havde rykket sig på rigtig mange områder (over 13 områder). Dette kan hænge sammen med, at PAS-forløbene for forældre i par også omhandler parrets indbyrdes samspil og forståelse af barnet – elementer som

selsagt ikke er relevante for familier med blot én forælder. Analyserne viser endvidere, at førstegangs- og flergangsadoptanter får lige meget ud af rådgivningen. Det er altså ikke sådan, at effekten er højst for førstegangsadoptanter. Dette er i overensstemmelse med, at en del flergangsadoptanter søger PAS-rådgivning primært for at få rådgivning vedrørende deres ældste barn. Den samme tendens gør sig gældende i forhold til, om forældrene har hjemtaget barnet inden for udvidet eller almen godkendelse – her er udbyttet ligeledes ens uanset godkendelsestype. Endelig er det undersøgt, om det, at nogle forældre har biologiske børn, indvirker på den effekt, forældrene har af PAS-rådgivningen. Også her viste det sig, at der ikke er nogen signifikant forskel på det udbytte, som forældre med biologiske børn har af rådgivningen sammenlignet med forældre uden biologiske børn.

5.3 Effekter i forhold til centrale elementer i rådgivningen

I resten af kapitlet fokuseres der på enkelte elementer af PAS-rådgivningens effekter. Der ses på, hvilke effekter forældrene har angivet at opnå af de forskellige elementer, og det udfoldes kvalitativt, hvordan effekterne kommer til udtryk i adoptivfamiliernes hverdag. Analysen sker med udgangspunkt i spørgeskemaundersøgelsen og de kvalitative interviews med forældre. Kapitlet er delt i fem hovedområder som følger:

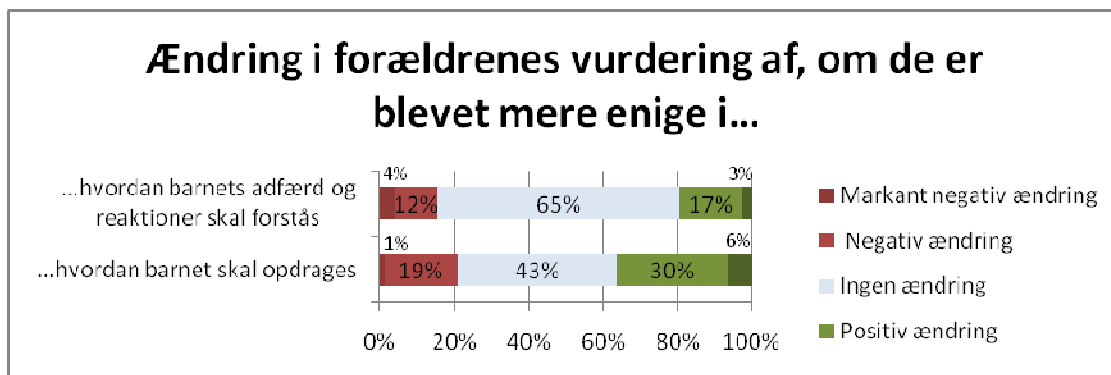
- Forældrenes samarbejde om og forståelse af barnet
- Håndtering af konflikter
- Forælderrollen
- Tilknytning
- Barnets evne til at give udtryk for behov
- Øvrige effekter belyst i kvalitative interviews.

5.3.1 Forældrenes samarbejde om og forståelse af barnet

Et vigtigt element i PAS-rådgivningen er ifølge familieeksulenterne, at der arbejdes med forældrenes evne til at samarbejde om og forstå deres barn. Ved at parret kommer til at høre og se hinanden som forældre, kan de opnå en bedre fælles forståelse af barnet, og skabe enighed om, hvordan barnet skal opdrages. I det følgende undersøges det, om der på disse områder lader til at være en effekt af rådgivningen.

I forhold til om forældrene har opnået et fælles udgangspunkt for forståelse af barnet som følge af PAS-forløbet, fremgår det af Tabel 5-4, at 20 % er blevet mere *enige om, hvordan barnets adfærd og reaktioner skal forstås*, mens knap 40 % oplever, at de indbyrdes er blevet mere *enige om, hvordan barnet skal opdrages* som følge af PAS-rådgivningen. Det skal i den forbindelse nævnes, at forældrene allerede inden PAS-forløbet gav udtryk for at have en høj grad af enighed om opdragelsen af barnet (grad af enighed lå på 4,4 på en 5-trins skala.) Dette viser, at en stor del af forældrene allerede *inden* rådgivningen var enige, og at der ikke har været så stort potentiale til udvikling inden for dette område.

Tabel 5-4: Oversigt over ændring i, om forældrene på visse punkter er blevet mere enige

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N=77)

Forældrene, der deltog i spørgeskemaundersøgelsen, blev også spurgt, om de syntes, at deres partner som følge af PAS-forløbet var blevet bedre til at *støtte dem i den måde, de er forældre på*. Her vurderer 27 %, at der har været en positiv eller en markant positiv ændring, jf. tabel 5-10 i bilag 1. Igen skal det nævnes, at udgangspunktet for at føle sig støttet, var godt allerede inden deltagelsen i PAS. Dette fremgår ved, at forældrene før rådgivningen lå på en grad af 4,4 på en 5-trins skala. Efter rådgivningen har forældrene rykket sig til 4,6, hvilket indikerer, at forældrene i høj grad føler sig støttet af deres partner.

Når det kommer til forældrenes vurdering af *deres evne til at samarbejde for at få hverdagen til at fungere*, er billedet det samme. Her vurderer 32 %, at de efter PAS-forløbet er blevet bedre til at samarbejde, jf. tabel 5-12 i bilag 1. Forældrene havde ligeledes et godt udgangspunkt (grad af 4,1 på en 5-trins skala), altså vurderede de at være ret gode til at samarbejde allerede før rådgivningen.

I forhold til den selvvaluerede måling er andelen af forældre, der mener, at de efter PAS-forløbet er blevet mere enige omkring barnets opdragelse ligeledes overvejende positiv. Dog oplever langt flere forældre, der har besvaret den selvvaluerede måling, at de har fået en positiv udvikling i forhold til fælles forståelse af barnets adfærd og reaktioner, end det var tilfældet for før-/eftermålingen. Dette kan skyldes en øget bevidsthed om eget udgangspunkt (se metodeafsnittet for yderligere forklaring), hvorfor forældrene, der har besvaret den selvvaluerede måling, har vurderet sig selv som dårligere inden forløbet, end det er tilfældet for dem, der har besvaret før-/eftermålingen.

I de kvalitative interviews fortæller flere af parrene om, at fokus på fælles forståelse omkring barnet har været givtigt i rådgivningen. Særligt det, at der skabes en enighed mellem de to forældre om, hvordan barnet skal håndteres og opdrages, når nogle af de typiske konfliktsituationer opstår, beskrives som nyttigt for forældrene. En deltager fortæller:

"(...) rådgiveren har stillet spørgsmål til os om emner, som vi ikke selv har villet tale om. Det viste sig, at vi ikke var helt enige om alting. Det var vi så nødt til at blive. Det gjorde, at vi måtte huske at samkoordinere."

(Kvindelig deltager, august 2010)

Der har i rådgivningsforløbene været forskel på, hvor meget den fælles forståelse mellem parrene har fyldt. Mens flere par som sagt drog stor nytte af at arbejde med den fælles forståelse mellem dem, så har det for andre par fyldt langt mindre, og rådgivningen har handlet om andre emner. Som en deltager udtrykker det:

”Nej, der synes jeg, at vi er meget enige om, hvordan tingene skal gøres. Vi har samme holdninger til opdragelse i bred forstand. Det var mere det at få redskaber til hendes [barnets] reaktioner.”

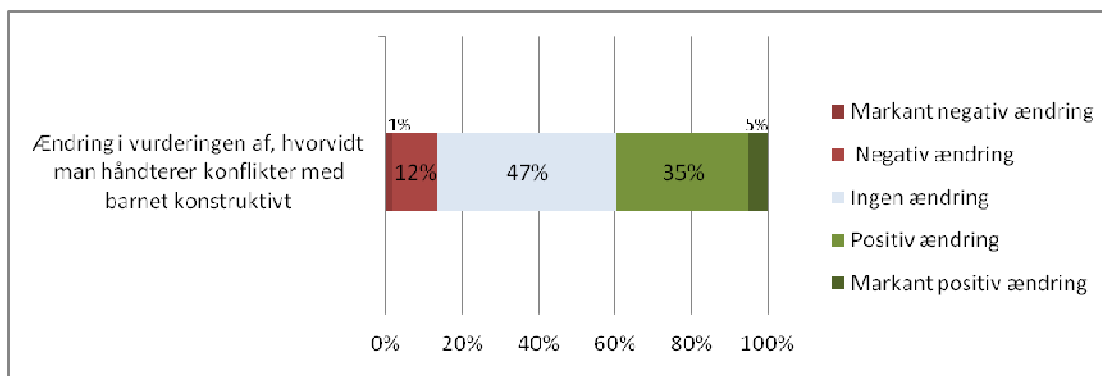
(Kvindelig deltager, august 2010)

5.3.2 Håndtering af konflikter

Et andet område, der ofte berøres i PAS-rådgivningen, er forældrenes håndtering af svære situationer med barnet. Fra familieeksperterne ved vi, at konflikter afføder følelser som afmagt, opgivelse og tristhed, der kan føre til afvisning af barnet. En mere hensigtsmæssig håndtering af konflikter, hvor barnet mødes med forståelse og anerkendelse, mens forældrene oplever en succes i at hjælpe deres børn gennem svære situationer, er derfor en vigtig faktor for barnets og forældrenes trivsel.

Når det kommer til udviklingen i forældrenes konflikthåndtering i forhold til barnet, vurderer 40 %, at de efter PAS-forløbet *håndterer konflikter med barnet på en mere konstruktiv måde*, jf. Tabel 5-5. Inden PAS-forløbet oplevede en del forældre, at de håndterer konflikter med barnet konstruktivt, idet graden af denne vurdering ligger på 3,7 på en 5-trinsskala.

Tabel 5-5: Oversigt over ændring i, om forældrene håndterer konflikter med barnet konstruktivt

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb. (N= 286)

I den selvvalgte måling er billedet igen lidt anderledes. Her har over halvdelen af forældrene vurderet, at de efter PAS-forløbet håndterer konflikter med barnet bedre end tidligere.

Ser man nærmere på, hvilke følelser forældrene oplever i forbindelse med svære situationer med barnet, viser det sig, at forældrene især oplever et fald i, hvor ofte de *føler sig magtesløse*. Således oplever 41 % af forældrene en markant positiv udvikling eller en positiv udvikling, jf. tabel 5-11 i bilag 1. 44 % af forældrene oplever, at de sjældnere *bliver kede af det* i forbindelse med svære situationer med barnet. Det er her tydeligt, at PAS-rådgivningen i høj grad også hjælper forældre til adoptivbørn med at trives i deres nye situation. At forældrene trives bedre, påvirker også børnene, dels fordi de får mere ro omkring sig til at omstille sig til deres nye livssituation, og dels fordi en hensigtsmæssig følelsesmæssig adfærd fra forældrenes side kan påvirke, hvordan børnene reagerer i pressede situationer.

I de kvalitative interviews beskriver mange af deltagerne konkrete konfliktsituationer og de værktøjer, de har fået til at håndtere dem. Problematikkerne kan spænde vidt fra spisning til søvn, eller at barnet slår ud efter forældrene. En af deltagerne fortæller i nedenstående citat, hvordan de har lært at håndtere deres søn, når han er fysisk aggressiv:

"(...) i forhold til vores søn, så skulle vi ned i øjenhøjde og sørge for hele tiden at blive ved med at gentage de samme ting, prøve at sætte ord på, hvordan vi tænker, han har det, 'jeg kan se at du er vred nu, men det er ikke i orden at slå'."

(Kvindelig deltager, august 2010)

En anden deltager beskriver en lignende problematik:

"Han [barnet] kan ikke selv regulere sin hyperaktivitet og sit raseri – det er ikke noget, han har lært på børnehjemmet, så derfor er der nogen, der skal hjælpe ham, når han får det sådan. Ved stille og roligt at trappe ned, eksempelvis ved at lege mere og mere stille, indtil han slapper af."

(Kvindelig deltager, august 2010)

I forhold til effekten af de redskaber, som deltagerne har fået til at håndtere konflikter med barnet, så oplever flere af deltagerne, at de har fået et mere roligt og harmonisk barn efter rådgivningen.

"Vi har set rigtig meget forskel. Redskaberne (fra rådgivningen, red.) har gjort, at vores datter har fundet en harmoni i sig selv. Ved at være mere skråsikre i det, vi gør, så giver det en ro for hende."

(Mandlig deltager, august 2010)

"Jeg ser effekten hos vores datter hovedsageligt ved, at raserianfaldene, de ture hun kommer ind i, dem kommer vi lettere ud af eller undgår dem. Der er længere perioder, hvor vi slet ikke har været der. Det er jo en effekt af, at vi agerer anderledes, og det gør vi i kraft af den vejledning, vi har fået."

(Mandlig deltager, august 2010)

5.3.3 Forældrerollen

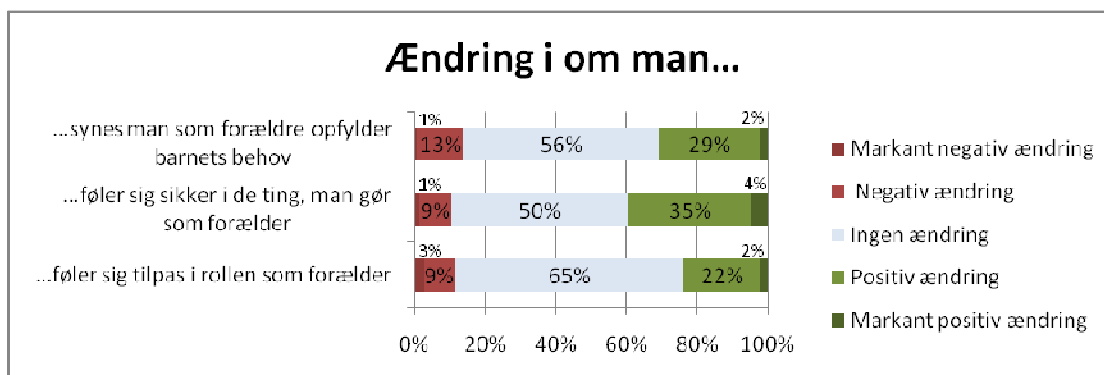
Et andet emne i PAS-rådgivningen er, om forløbet kan være med til at styrke forældrene i deres forældrerolle. Vi ved fra familiekonsulenterne, at det er utrolig vigtigt for barnets trivsel, at forældrene bliver styrket i forældrerollen, idet barnet derved slapper bedre af og bliver løftet.

40 % af de forældre, der deltager i spørgeskemaundersøgelsen, giver udtryk for, at de efter PAS-forløbet føler sig mere *sikre i de ting, de gør som forældre*. Gennemsnittet for, hvor sikre forældrene følte sig, lå også forholdsvist lavt inden PAS-forløbet; nemlig på 3,5 ud af 5. Altså har en del forældre kun i nogen grad følt sig sikre som forældre. Efter forløbet er graden steget til 3,9, hvilket betyder, at flere i høj grad føler sig sikre som forældre.

Også forældrenes fornemmelse af at *opfylde barnets behov* har for omkring en tredjedel udviklet sig positivt gennem PAS-forløbet. Udgangspunktet for forældrene var på dette område højt; nemlig på 4,2 på en 5-trins skala.

I forhold til om forældrene *følte sig tilpas i rollen som forældre*, lå graden af tilpashed ved PAS-forløbets start også højt (4,3 ud af 5). Dette kan være med til at forklare, hvorfor forældrene generelt set ikke er rykket meget på denne indikator, hvor lige over 20 % vurderer at have undergået en positiv eller markant positiv ændring.

Tabel 5-6: Oversigt over ændring i, om forældrene på forskellige punkter styrker deres forælderrolle

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N=287)

I den selv vurderede måling er der i henhold til udviklingen på alle tre spørgsmål vedrørende forælderrollen markant flere, der har oplevet en positiv udvikling. Den største udvikling ses her i forhold til, hvorvidt forældrene føler sig mere sikre på det, de gør som forældre.

Deltagerne giver i de kvalitative interviews udtryk for, at rådgivning omkring forælderrollen ofte ikke har været det mest centrale fokus for rådgivningen. En af deltagerne beretter dog, at hun tog en række samtaler alene med rådgiveren for at bearbejde dette aspekt.

"Mine samtaler med rådgiveren, hvor jeg var alene, handlede mere om usikkerheden omkring at være forælder, 'kan jeg overhovedet finde ud af det?'"

(Kvindelig deltager, august 2010)

Ofte har de redskaber, som rådgiveren har givet adoptivforældrene, dog medvirket til en transformation af deres måde at agere forældre på eller givet en øget sikkerhed i rollen, som flere par giver udtryk for.

"Jeg er ikke en anderledes forælder, men en bedre informeret forælder."

(Kvindelig deltager, august 2010)

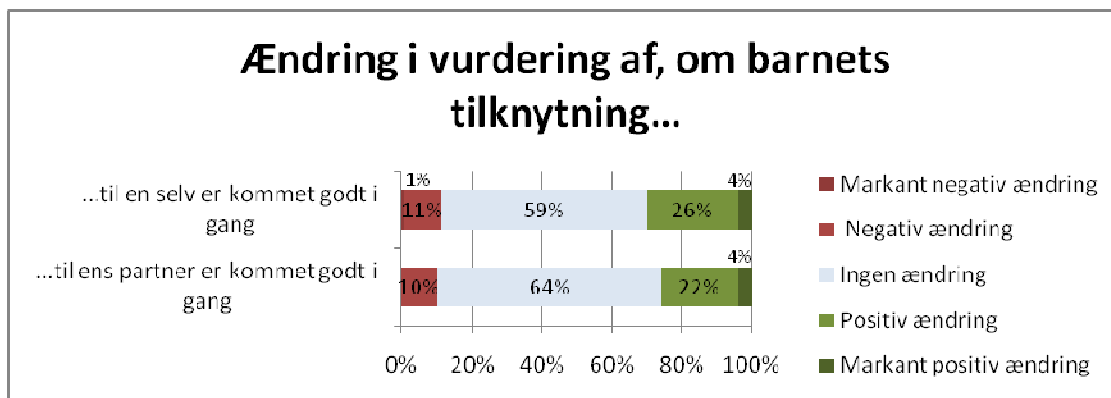
"Der er flere ting, man slapper af i. Førhen sad man på nåle hele tiden, nu kan man slappe af, det har rådgivningen været med til. Fra der, hvor vi startede til der, hvor vi er nu, er der sket uendelig meget."

(Mandlig deltager, august 2010)

5.3.4 Tilknytning

Et andet område, som PAS-rådgivningen arbejder med, er barnets tilknytning til forældrene og omvendt, hvilket af familieeksulenterne betragtes som et af de centrale formål med PAS-rådgivningen. Her vurderer forældrene i udgangspunktet, at barnets tilknytning til dem selv og deres partner er kommet godt i gang (på en 5-trinsskala vurderes graden af tilknytning til henholdsvis 4,3 for dem selv og 4,4 i forhold til partneren), hvilket kan forklare, hvorfor der ikke kan aflæses en betragtelig udvikling på dette område. Som det ses af Tabel 5-7 nedenfor, har PAS-rådgivningen for godt 20 % af forældrenes vedkommende betydet en positiv eller en markant positiv udvikling i *tilknytningen til ens partner*, mens det for godt 30 % har haft positiv betydning for barnets *tilknytning til en selv*.

Tabel 5-7: Oversigt over ændring i, om barnets tilknytning til forældrene er kommet godt i gang

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb (N=287)

I den selvvaluerede måling, er der i henhold til forældrenes vurdering af barnets tilknytning til en selv og til ens partner tale om en betydelig større andel af forældre, der mener, at denne er kommet godt i gang. Her drejer det sig for den selvvaluerede måling om, at over halvdelen mener, at barnets tilknytning til en selv er kommet godt i gang.

I de kvalitative interviews med forældrene, der har modtaget PAS-rådgivning, fylder emnet om tilknytning meget. Flere af forældrene fortæller, at de igennem rådgivningen har fået øjnene op for, at mange af de øvrige problematikker, som de har henvendt sig med til at starte med, relaterer sig til barnets tilknytning. Eksempelvis fortæller en adoptivfar om den store udfordring, det er at skabe en god tilknytning, når man har hjemtaget barnet:

“Når man får sådan en treårig, så sker der en hel del. Vi syntes, det var en vanvittig omvæltning. Vi var usikre på, om de ting, vi tilbød hende, var tilstrækkelige, og om de ting, vi gjorde, var gode nok. Det med tilknytningen, syntes jeg personligt, var meget hårdt, for man tænker, ‘det kommer da’, vi elsker jo det her barn meget højt. (...) Men der skal mere til, man skal have de her redskaber. Man skal skærme sig fra andre. Alle de her små ting, som egentlig er ret store ting.”

(Mandlig deltager, august 2010)

En adoptivmor fortæller om den erkendelse, hun havde i rådgivningen omkring hendes datters tilknytningsvanskeligheder:

“(...) De tilknytningsvanskeligheder som adoptivbørn har i starten. Hvordan de egentlig viser sig i hverdagen, og hvordan vores datter skal sige, når hun søger at blive frastødt – og det gør hun hele tiden. Og det gjorde jeg så – frastødte hende – ved at blive gal eller skælde hende ud. Så efter jeg havde talt med rådgiveren, der kunne jeg se, at hun fik lige det, hun ville have, men hun får egentlig ikke det, hun har brug for. Så der var nogle ting, der blev vendt fuldstændig efter at have snakket med rådgiveren.”

(Kvindelig deltager, august 2010)

5.3.5 Barnets evne til at give udtryk for behov

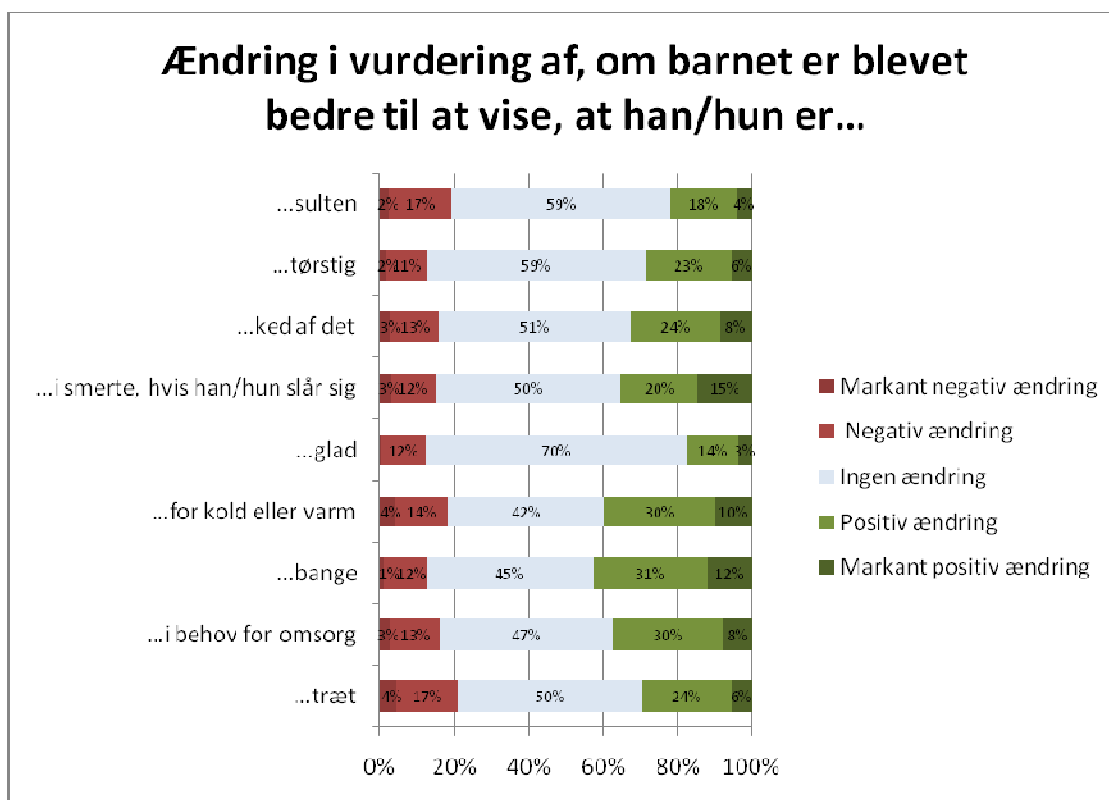
PAS-rådgivningen henvender sig til forældrene, men det er hensigten, at forældrenes deltagelse i rådgivningen også skal påvirke børnene indirekte. Eksempelvis kan nogle adoptivbørn have svært ved at give udtryk for følelsesmæssige behov, da de kan have udviklet overlevelsesstrategier for at beskytte sig mod oplevelsen af manglende behovstilfredsstillelse. I spørgeskemaundersøgelsen

er der blevet spurgt til, om barnet efter forældrenes PAS-rådgivning er blevet *bedre til at give udtryk for en række forskellige behov eller følelser*, jf. tabel 5-8.

Den største udvikling er sket i forhold til følelser, der kræver, at barnet åbner sig op; nemlig i forhold til at vise, at han eller hun er ked af det eller føler angst, samt at kunne give udtryk for sit behov for omsorg. Lige under 40 % af børnene er efter PAS-forløbet således blevet bedre til at vise, at de havde behov for omsorg. Det punkt, hvor den samlede udvikling har været mest markant, er i henhold til børnenes evne til at udtrykke angst, idet børnene ifølge forældrenes vurdering har rykket sig fra 2,2 til 1,7 på 5-trins skalaen, hvor en lav score indikerer en positiv udvikling. Over 40 % er blevet bedre til at vise, at han eller hun er bange.

Den mindste udvikling er at spore i barnets evne til at give udtryk for basale behov, såsom sult og tørst. Her er det blot omkring en fjerdedel af børnene, der udvikler sig, og kun få har gennemgået en markant forbedring. Børnenes udgangspunkt på disse områder var også godt; både sult og tørst lå på 1,7 på en 5-trins skala. For sult er dette ikke ændret efter PAS-forløbet, mens det for tørst er udviklet en smule til 1,5.

Tabel 5-8: Oversigt over ændringer i, om barnet er blevet bedre til at udvise forskellige behov

Kilde: Rambøll før- og eftermåling blandt forældre, der har deltaget i et PAS-forløb. (N=287)

Denne tendens bakkes op af den selvvaluerede måling, hvor den største udvikling ligeledes forekommer i forhold til følelser, der kræver, at barnet åbner sig op. Blot er der her tale om, at lidt flere, nemlig omkring halvdelen af forældrene, mener, at barnet er blevet bedre til at vise angst og [behov for?] omsorg.

Forældrene, som er blevet interviewet i forbindelse med PAS-rådgivningen, har generelt oplevet meget forskellige problematikker omkring børnenes (ofte manglende) evner til at udtrykke behov. Grundlæggende for PAS-rådgivningen er, som det også kommer til udtryk i interviewene, at

det at kunne læse og forstå sit barn med den særlige historie, som barnet har, er en proces, som forældrene gerne skulle være bedre rustet til at håndtere efter rådgivningen. Det handler derfor både om, at barnet bliver bedre til at vise sine behov ved at være tryk i relationen til forældrene, men også om at forældrene er bedre til at aflæse barnet qua den større følelsesmæssige forståelse af barnets situation.

En adoptivfar fortæller om sin bekymring for sønnens problemer med at udtrykke behov og følelser:

“Man kunne se, at han [vores søn] blev svær at få fat på i tilspidsede situationer, så lukkede han af. Han havde også svært ved at vise smerte. Hvis han slog sig, så bed han det i sig, selvom man kunne se, at det gjorde ondt. Han kunne løbe direkte ind i en væg og så græd han ikke, og det var jo ikke normalt, så der tænkte vi, det skulle vi have nogle værktøjer til.”

(Mandlig deltager, august 2010)

Samme adoptivfar fortæller om, hvordan ovenstående problematik efterhånden er blevet løst langt hen ad vejen:

“Han er blevet meget bedre til at søge nærkontakt, det var han ikke så meget før. (...) Han er stadig en hård dreng, men hvis han slår sig, så søger han trøst, det gjorde han ikke før.”

(Mandlig deltager, august 2010)

5.4 Øvrige effekter af rådgivningen

PAS-rådgivningen har ud over de beskrevne effekter i ovenstående afsnit, som knytter sig til primære indikatorer fra den kvantitative effektmåling, også haft en række øvrige udbytter for de familier, der har medvirket i forløbene. Nedenstående afsnit gengiver de mest centrale effekter af rådgivningen, som deltagerne fremhævede i de kvalitative interviews.

5.4.1 Redskaber til familiens møde med omverdenen

Flere deltagere fortæller i de kvalitative interviews, at de gennem rådgivningen har fået skabt en legitimitet i forhold til de adoptionsspecifikke usikkerheder, familierne kan stå med i mødet med omverdenen. Familierne har ofte fået mange velmenende råd fra familie og venner, der ikke har en forståelse for, at adoptivbørn i flere henseender skal håndteres og forstås anderledes end andre børn. En adoptivfar fortæller i nedenstående citat om, hvordan rådgiveren har givet ham 'sprog' til at sætte ord på hans barns særlige situation over for omgangskredsen:

“Det var for eksempel rigtig svært for mig at sige til mine forældre: ‘Prøv at høre, I skal ikke løfte hende op, give hende knus og alle de der ting. Det er os der gør det’. Som jo er vigtigt, det havde jeg svært ved at sætte grænser for. Det fik jeg værktøjer til i rådgivningen.”

(Mandlig deltager, august 2010)

Ud over relationen til familie og venner har flere deltagere i rådgivningen brugt PAS-rådgiveren til at få gode råd til at håndtere opstarten i daginstitution og dialogen med personalet omkring de adoptionsspecifikke usikkerheder, familien måtte have. En forælder berettede i interviewene om, hvordan familien med rådgiverens råd i ryggen kunne møde daginstitutionen med en fagpersons opbakning, hvilket hjalp dem i relationen til pædagogerne:

“Jeg vil anbefale alle at have rådgiveren med i daginstitutionen. Der kan en psykolog sige, at det skal være sådan og sådan. Det giver en legitimitet, så man ikke bare bliver set som en besværlig og pylret forælder.”

(Mandlig deltager, august 2010)

5.4.2 Professionel vurdering af familiens trivsel

Mange forældre har i de kvalitative interviews givet udtryk for, at det har været værdifuldt at få en vurdering af deres barns trivsel fra en professionel med særlige faglige kompetencer inden for adoptionsområdet. Det er ofte svært for forældrene at skelne mellem, hvilke uhensigtsmæssige adfærdsmønstre der er almene (for småbørn), og hvilke der relaterer sig til adoptionen. En deltager forklarer om sin motivation for at søge PAS-rådgivning:

"Der er altid nogle spørgsmål, hvor man tænker: 'Gad vide hvor meget af det her, man skal lægge i, at det er et adoptivbarn, og hvor meget af det bare er fordi, han er en aktiv dreng'. Det dilemma står man altid med. Og der har vi brugt PAS-konsulenten rigtig, rigtig meget"
(Mandlig deltager, august 2010)

Adoptivforældrene har forud for hjemtagelsen af barnet alle været på forberedende kursus, hvor nogle af de usikkerheder, som kan opstå i kølvandet på en adoption, tages op. Flere af forældrene giver dog udtryk for, at de har svært ved at afkode deres eget barns eventuelle uhensigtsmæssige adfærd. Eksempelvis nævner et forældrepar, at deres søn hele tiden nev sig selv, og de forstod ikke hvorfor. Forældrene ville ikke give sønnen opmærksomhed på hans negative adfærd, da de mente, at det ville gøre det værre – men deres søn fortsatte. PAS-rådgiveren hjalp forældrene til at 'oversætte' sønnens reaktionsmønstre, blandt andet ved at rekonstruere barnets historie, og forældrene fik forståelse for, at sønnens adfærd var et kald om trøst. Også andre forældre har haft problemer med at afkode deres børns (skadelige) adfærdsmønstre, selvom de i grunden godt havde kendskab til de potentielle problematikker fra eksempelvis deres netværk eller litteratur på området. En deltager fortæller:

"Jeg har været på det forberedende kursus og læst en del. (...) Det er utrolig svært at se igennem det hele. PAS-rådgivningen er rigtig god til at hjælpe én med at læse børnene og til at forstå, hvad der handler om adoption, og hvad der handler om, at han [barnet] er fire år?"
(Mandlig deltager, august 2010)

Flere af forældrene giver i interviewene – i lighed med ovenstående citat – udtryk for, at det er frugtbart at have en professionel rådgiver på sidelinjen til at oversætte barnets adfærd inden for en adoptionsspecifik kontekst og ud fra denne 'afkodning' kunne give de rette værktøjer til forældrene, som de oftest ikke selv ville kunne komme op med.

5.4.3 Bedre rustet til fremtiden

I de kvalitative interviews er familierne blevet spurgt, hvorvidt de mener, at de på baggrund af rådgivningen er bedre rustet til fremtiden med henblik på de usikkerheder, de kan have haft omkring adoptionen. Flertallet af forældre svarer, at de med sikkerhed føler sig bedre rustet til fremtiden med henblik på, at de usikkerheder, de har haft, er kommet nærmere en løsning, og at de i overvejende grad er mere sikre på sig selv som forældre. En deltager udtrykker det således:

"Ja, jeg tror, at vi er bedre rustet i fremtiden, for den grundlæggende viden om adoptivbørns reaktioner ligger der nu. Det er meget generelt, det vi har lært, så det kan appliceres på mange ting."

(Kvindelig deltager, august 2010)

Flere deltagere fortæller dog samtidig, at de i fremtiden har tænkt sig at gøre brug af rådgivning, hvis de møder nye udfordringer eller usikkerheder, som de har brug for hjælp til. Dermed har PAS-rådgivningen skabt en åbenhed blandt deltagerne for at opsøge rådgivning i de situationer, hvor familien har adoptionsspecifikke problemer, som de mangler redskaber til at håndtere.

"Vi er rustet til fremtiden nu, også hvis der kommer noget nyt. Hvis der opstår nye problemer, vil jeg benytte PAS-rådgiveren eller en anden psykolog med speciale i adoption – og så vil jeg reagere tidligere denne gang, så problemet kan tages i opløbet, og hverken jeg eller min søn skal slides så meget, som før jeg modtog PAS."

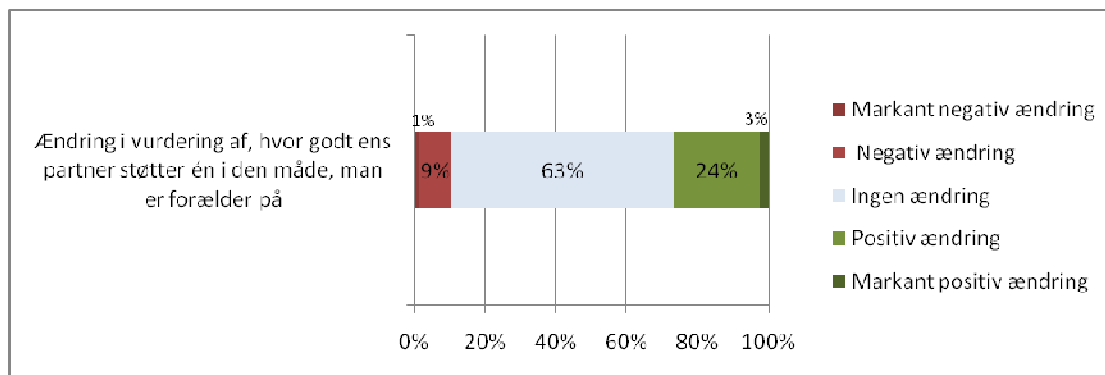
(Kvindelig deltager, august 2010)

BILAG 1: TABELLER I BILAG

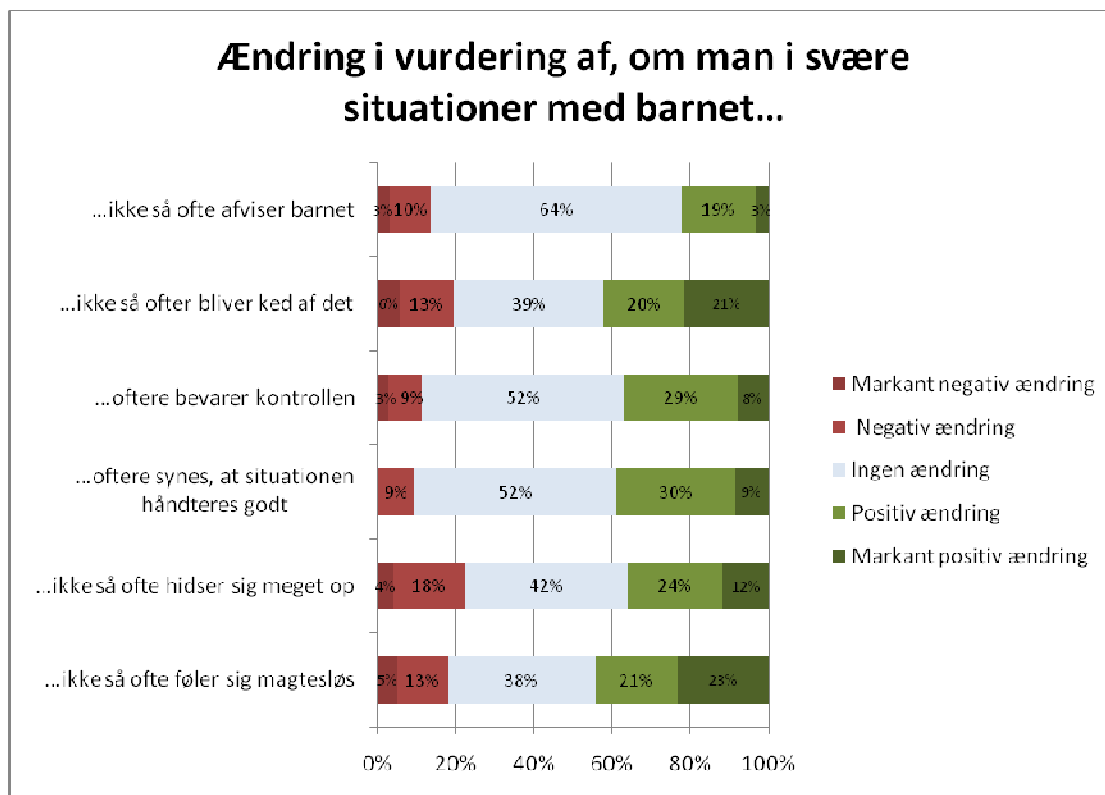
Tabel 5-9: Test af sammenhæng mellem baggrundvariable og effekter af rådgivningen

		Hvor mange områder respondenterne har rykket sig på						Signifikansniveau
		0	1-4	5-8	9-12	13-16	17 og derover	
Total	Total	3 %	26 %	32 %	28 %	8 %	2 %	
Har du/I adopteret som eneadoptant eller som par?	Som eneadoptant	4 %	39 %	29 %	25 %	4 %	0 %	,110
	Som par	3 %	25 %	33 %	28 %	9 %	2 %	,110
	Min partner har adopteret	0 %	33 %	33 %	33 %	0 %	0 %	,110
Har du/I adopteret mere end ét barn?	Ja	2 %	26 %	35 %	22 %	11 %	3 %	,692
	Nej	3 %	27 %	31 %	31 %	7 %	1 %	,692
Hvilken godkendelsesramme blev barnet/børnene hjemtaget inden for?	Almen godkendelse	2 %	26 %	33 %	29 %	8 %	2 %	,509
	Udvidet godkendelse	3 %	29 %	31 %	28 %	8 %	1 %	,509
Har du/I biologiske børn?	Ja	6 %	20 %	37 %	34 %	0 %	3 %	,812
	Nej	2 %	27 %	32 %	27 %	9 %	2 %	,812

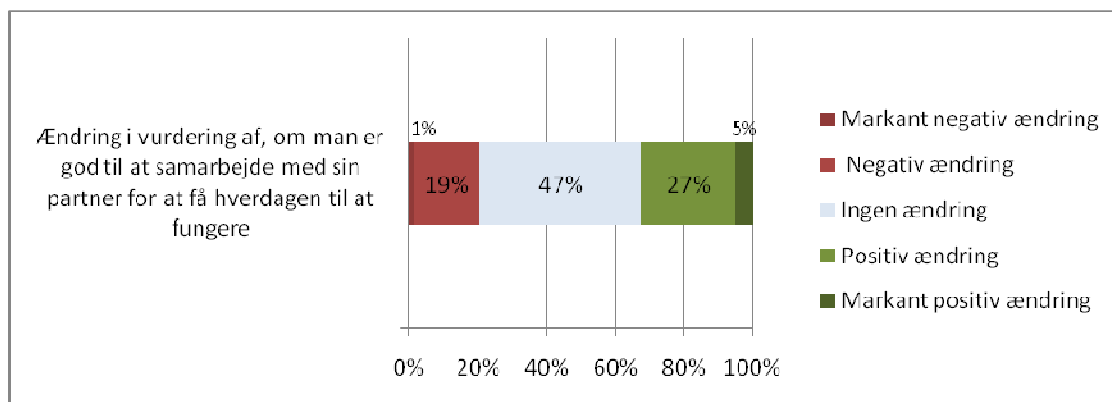
Tabel 5-10 (n=78)

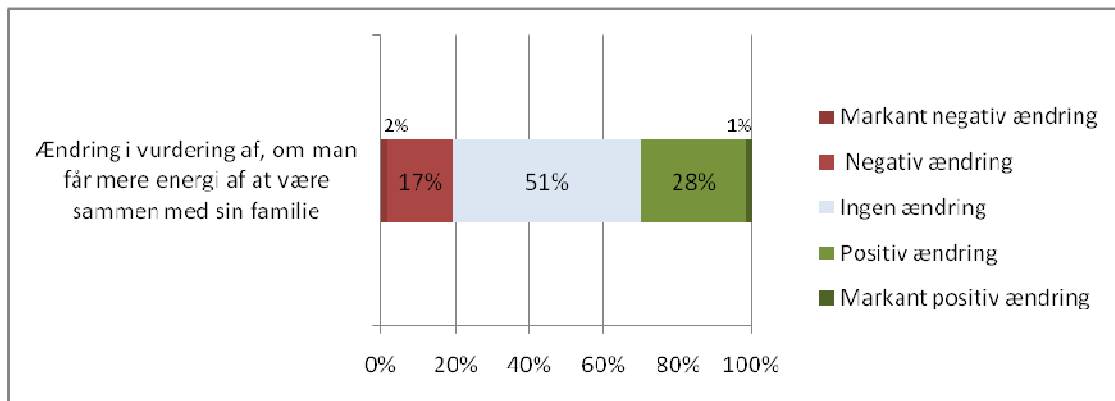
Tabel 5-11 (n = 280, 289, 287, 281, 290, 290)

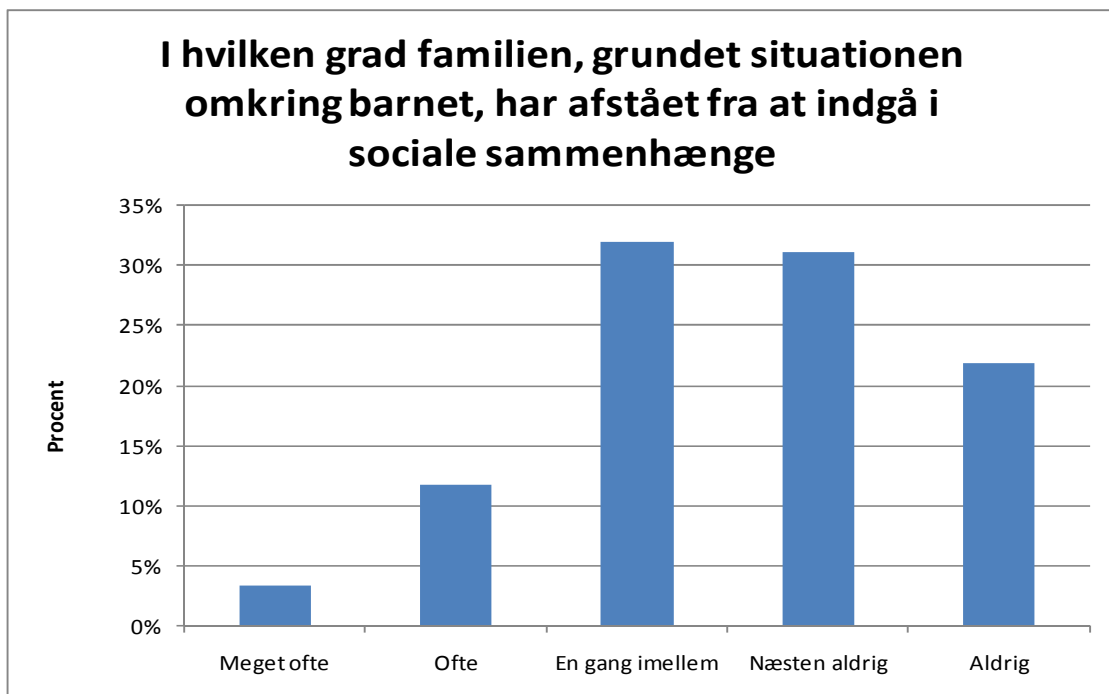
Tabel 5-12 (n = 77)

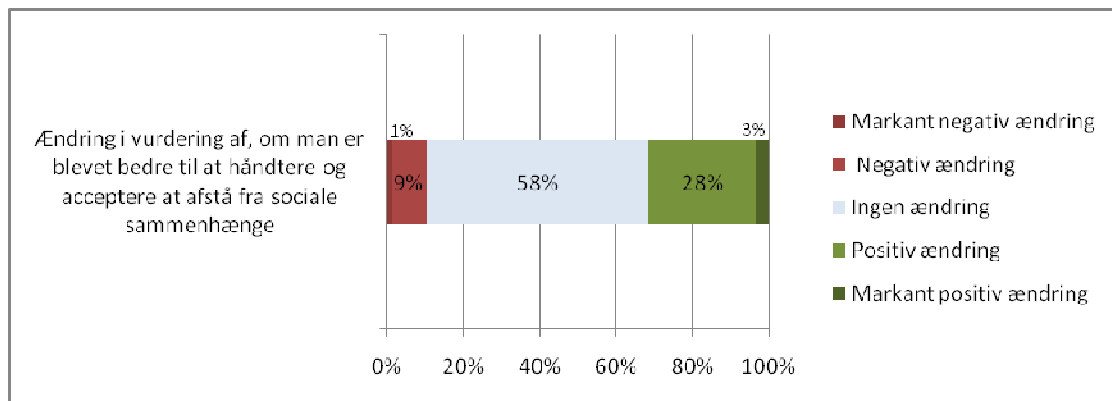
Tabel 5-13 (n = 275)

Tabel 5-14 (n = 282)

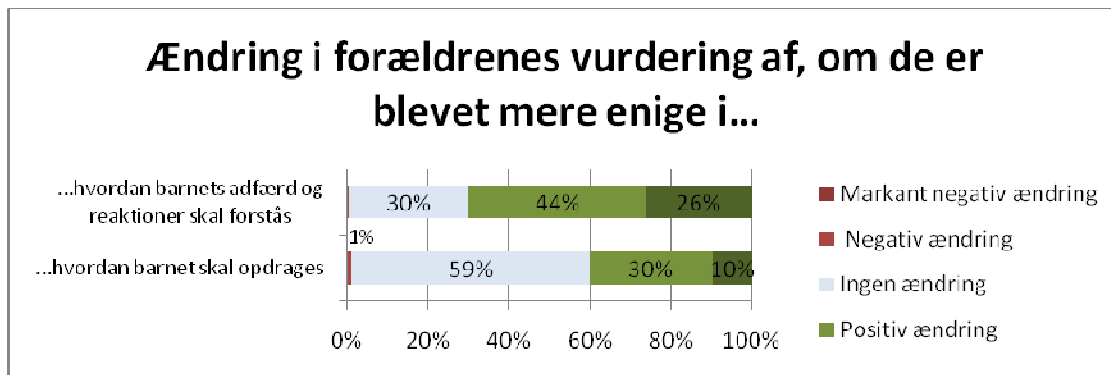

Tabel 5-15 (n = 89)

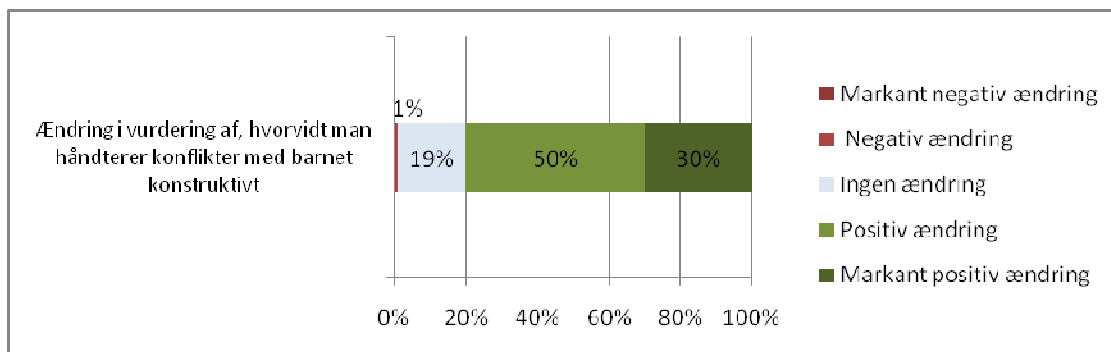

BILAG 2: TABELLER FRA DEN SELVVURDEREDE MÅLING

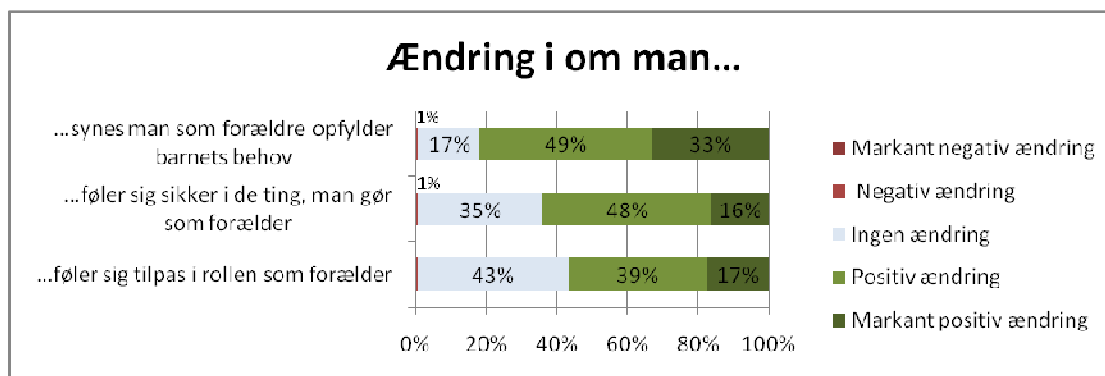
Tabel 0-1: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om de er blevet mere enige i... fra den selv-vurderede måling. (n = 402)

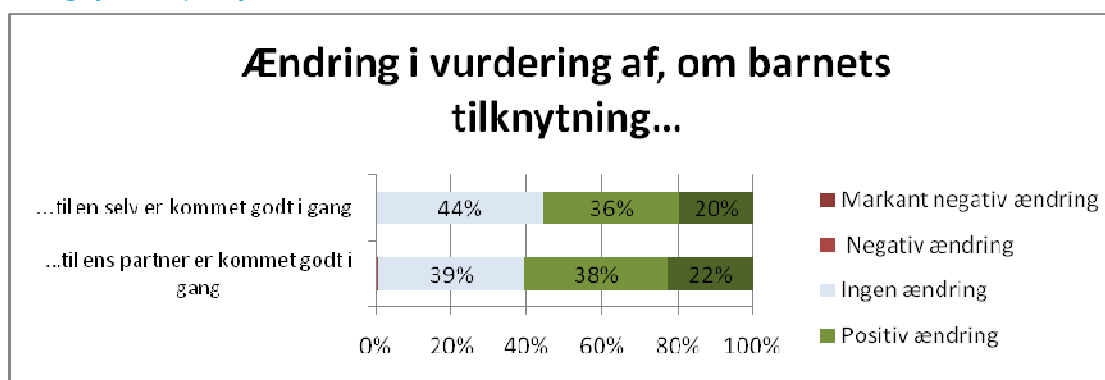
Tabel 0-2: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, hvorvidt de håndterer konflikter med barnet konstruktivt fra den selv-vurderede måling. (n = 479)

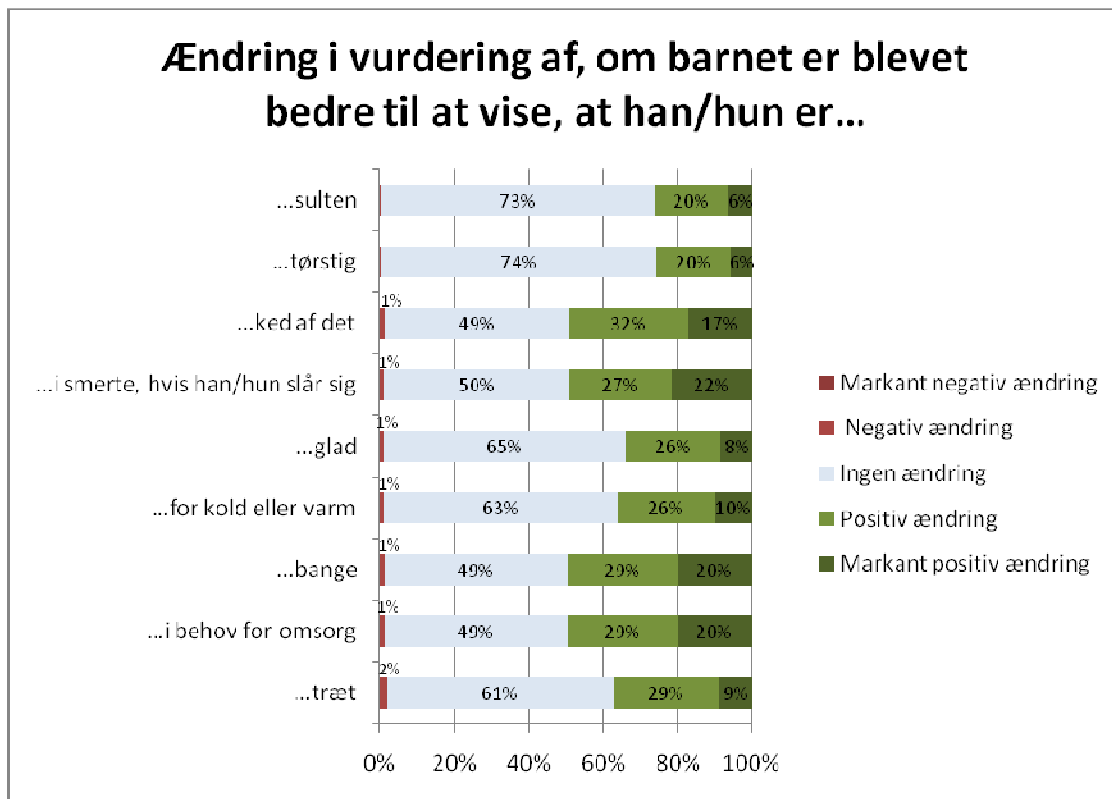
Tabel 0-3: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om de opfylder barnets behov, føler sig sikre i det, de gør som forældre, og føler sig tilpas i rollen som forældre, fra den selvvalgte måling. (n = 478, 476, 481)

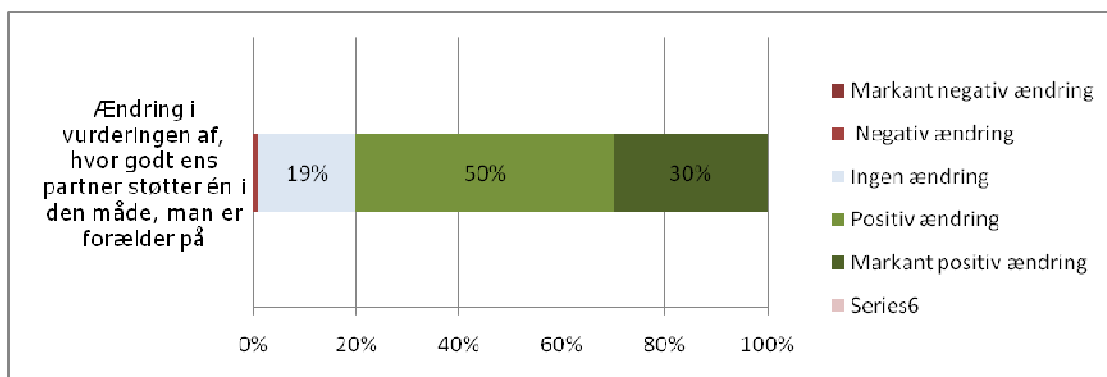
Tabel 0-4: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om barnets tilknytning til en selv er kommet godt i gang, og om barnets tilknytning til ens partner er kommet godt i gang, fra den selvvalgte måling. (n = 405, 481)

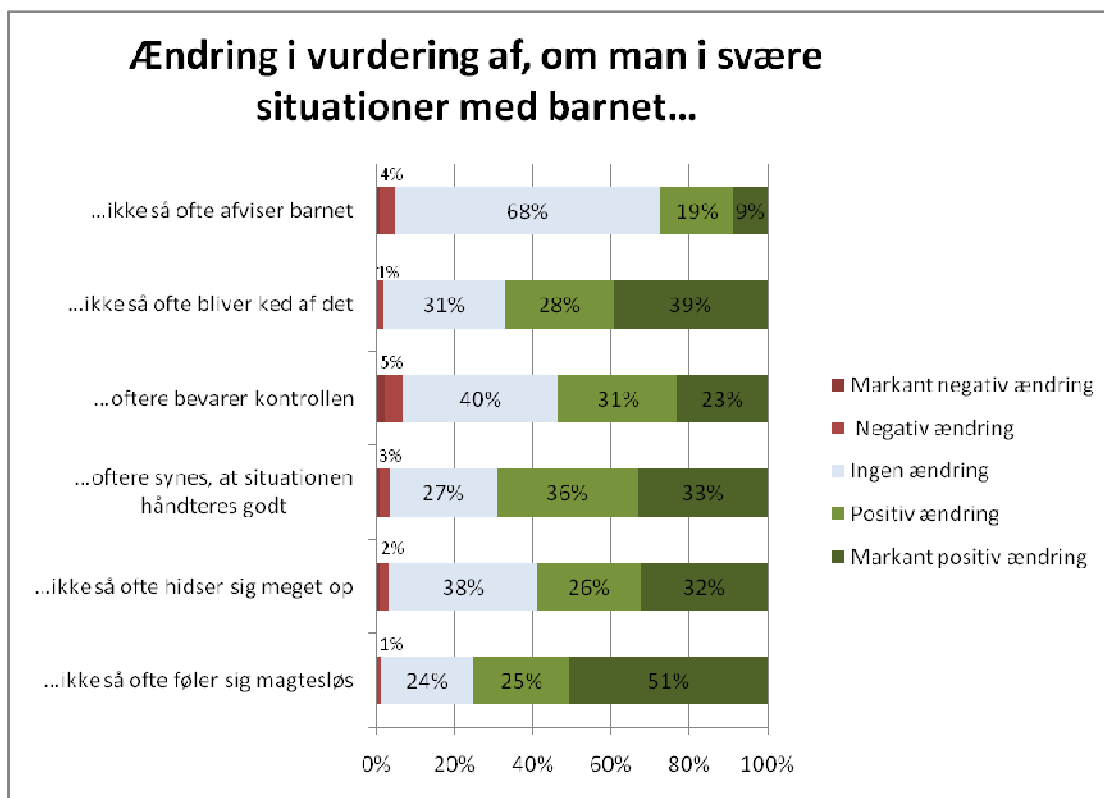
Tabel 0-5: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om barnet er blevet bedre til at vise, at han/hun er..., fra den selvvrurderede måling. (n = 474, 476, 455, 475, 473, 474, 468, 476)

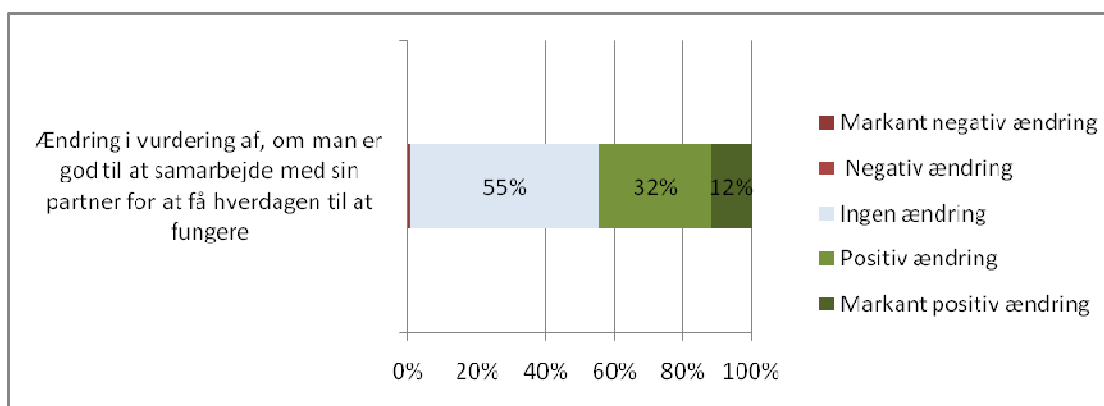
Tabel 0-6: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, hvor godt ens partner støtter én i den måde, man er forælder på, fra den selvvrurderede måling. (n = 406)

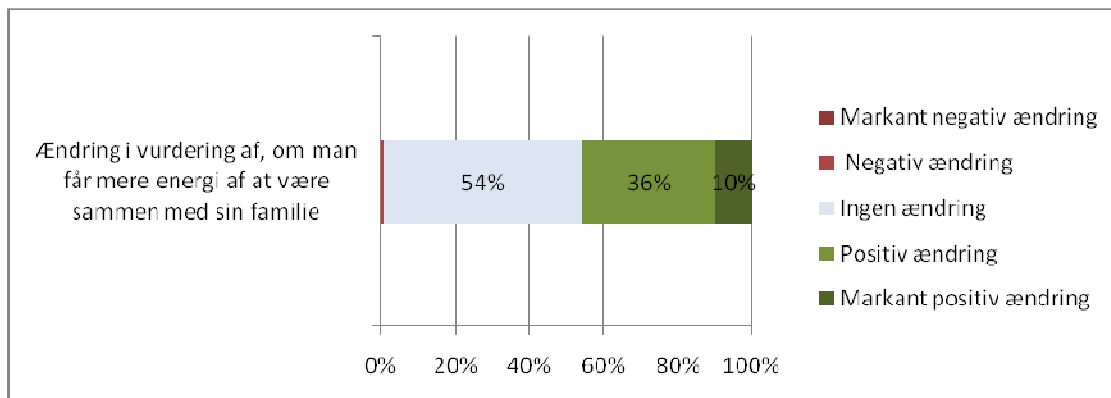
Tabel 0-7: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om man i svære situationer med barnet..., fra den selvvalgte måling. (n = 473, 478, 481, 478, 481, 480)

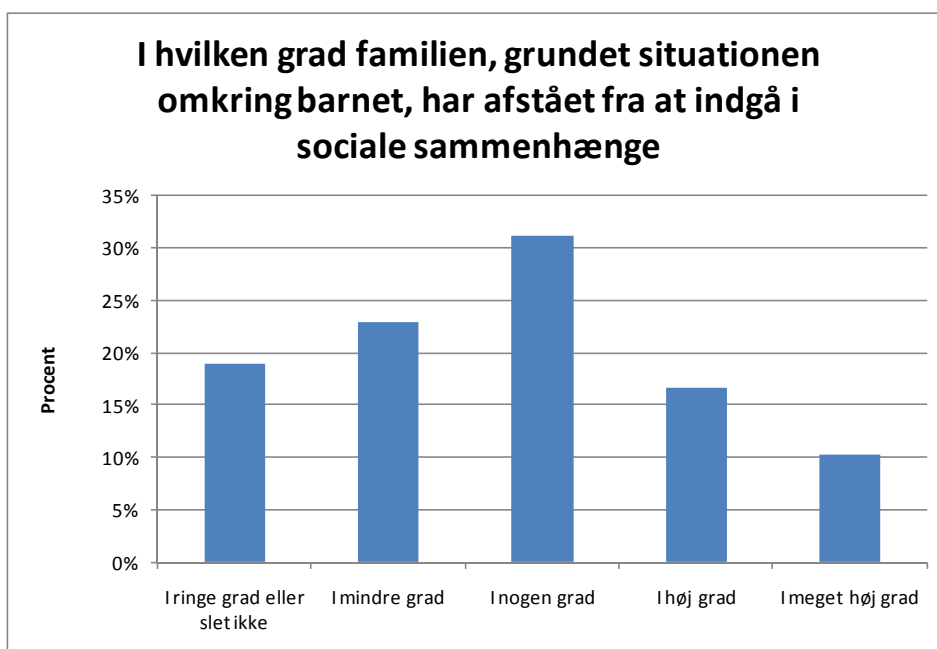
Tabel 0-8: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om man er god til at samarbejde med sin partner for at få hverdagen til at fungere, fra den selvvalgte måling. (n = 405)

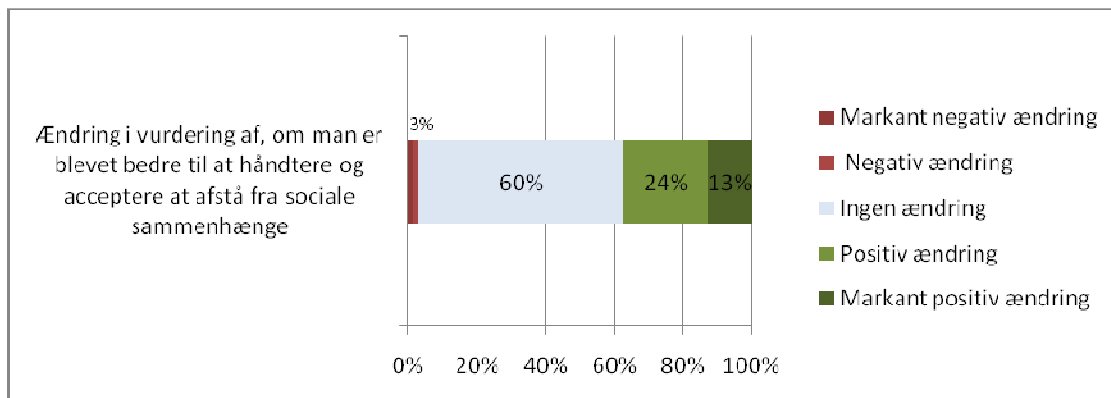
Tabel 0-9: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om man får mere energi af at være sammen med sin familie, fra den selvvaluerede måling. (n = 474)

Tabel 0-10: I hvilken grad familien, grundet situationen omkring barnet, har afstået fra at indgå i sociale sammenhænge, fra den selvvaluerede måling. (n = 479)

Tabel 0-11: Oversigt over ændring i forældrenes vurdering af, om man er blevet bedre til at håndtere og acceptere at afstå fra sociale sammenhænge, fra den selvvalgte måling. (n = 277)

BILAG 3: EVALUERINGENS METODISKE GRUNDLAG

Spørgeskemaundersøgelse blandt forældrene

For at dokumentere, hvilken effekt PAS-rådgivningen har på adoptivfamilierne, såvel forældre som børn, har Rambøll gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt adoptivforældre, som har afsluttet et PAS-forløb.

Effektevalueringen baserer sig på to forskellige kvantitative målinger af forældrenes udbytte af rådgivningen. Årsagen til, at effektevalueringen er delt op i to forskellige målinger, er, at evalueringen af PAS-rådgivningen først påbegyndtes et stykke inde i projektføreløbet, hvorfor den ønskede målemetode ikke kunne benyttes fra starten. De forældre, som allerede var startet i PAS-rådgivning, da evalueringen gik i gang, har udfyldt et spørgeskema ved afslutningen af forløbet, hvor de vurderer deres personlige og barnets udbytte af rådgivningen. Vi har i evalueringen omtalt dette som den 'selvvurderede måling'.

De forældre, der startede et PAS-forløb, efter at evalueringen var påbegyndt, har i stedet for den selvvurderede måling medvirket i en før-/eftermåling. Før-/eftermålingen er rent praktisk udformet sådan, at forældrene har udfyldt et spørgeskema henholdsvis før og efter rådgivningen, hvor de har skullet vurdere en række parametre, for eksempel konflikter med barnet, på en skala fra 1 til 5 (spørgsmålene er de samme som i den selvvurderede måling), samt en række baggrundsspørgsmål.

For begge målinger gjaldt det, at spørgeskemaet var elektronisk, og forældrene kunne få adgang til det ved at benytte et bestemt link, som de fik tilsendt pr. post eller via email. Det var PAS-konsulenterne selv, der enten oplyste Rambøll om forældrenes emailadresser eller oprettede forældrene i IT-systemet Rambøll Results, der automatisk sendte emails ud til forældrene. Forældrene blev opfordret til at besvare skemaerne individuelt.

I forbindelse med midtvejsrapporten blev der samlet 188 besvarelser ind af den selvvurderede måling. I perioden efter midtvejsrapporten blev målingen sendt ud til 396 forældre, hvoraf 293 besvarede skemaet, svarende til en svarprocent på 74 %. Alt i alt er der således 481 besvarelser i den opfølgende måling.

I før-/eftermålingen blev der sendt førmålingsskemaer ud til 580 forældre. Heraf svarede 470, svarende til en svarprocent på 81 %. Eftermålingen blev sendt ud til de forældre, der havde afsluttet mindst tre rådgivningsgange og havde besvaret førmålingen. Det var PAS-konsulenterne, der via Rambøll Results kunne registrere, hvornår forældrene skulle have udsendt eftermålingen. Der blev sendt eftermålingsskemaer ud til 454 forældre, hvoraf 301 besvarede, svarende til en svarprocent på 66 %. Der var således 301 forældre, der besvarede både før og eftermålingen, og som der derfor kunne beregnes effekt for.

Ud over forældremålingerne har PAS-konsulenterne evalueret de PAS-forløb, de har haft siden januar 2009. Evalueringen af hvert forløb er foregået i et elektronisk spørgeskema. PAS-konsulenterne har selv oprettet de forløb, de har haft, og har efterfølgende udfyldt et skema for hver. Der er i alt udfyldt skemaer for 504 PAS-forløb.

Den kvalitative dataindsamling

Som et centralt element i virkningsevalueringen er der foretaget 19 kvalitative interviews med forældre, der havde deltaget i rådgivningsforløbet, samt interviews med alle PAS-konsulenter på nær én.

Interviewene er gennemført ved hjælp af en semistruktureret interviewguide, som bygger på hypoteser, der er blevet dannet på baggrund af indikatorer udvalgt på forandringsteoriworkshoppen. I interviewene søges dybere indsigt i, hvad der virker, hvordan det virker, og i hvilke situationer, det virker.

I samtalerne med PAS-konsulenterne har der i forbindelse med slutevalueringen været fokuseret på deres oplevelse af implementeringen af PAS-projektet og deres vurdering af, hvordan projektet har fungeret. Interviewene med PAS-konsulenter er foretaget over telefonen.

I interviewene med forældre forsøger man at indsamle en mere nuanceret viden om, hvordan deltagerne i PAS-rådgivningen har oplevet selve rådgivningsforløbet. Hvorfor de henvendte sig, hvad deres forventninger var, hvad der har virket i rådgivningen, og forældrenes overordnede vurdering af forløbet. Forældreinterviewene har også skullet kaste lys over de kvantitative data, og derfor blev interviewpersonerne udvalgt ud fra, hvilken score de samlet set har haft i før-/eftermålingen. Der er udvalgt interviewpersoner, der har ligget iblandt grupperne med hhv. det højeste og det laveste udbytte.

Majoriteten af interviewene blev gennemført i deltagernes hjem, med undtagelse af tre telefoninterviews. Længden af interviewene var ca. en time pr. person.

Analyse af datamateriale

Med henblik på at sikre en solid analyse af hhv. det kvalitative og kvantitative datamateriale hviler midtvejsrapporten på følgende analytiske tilgange:

- Kvalitativ analysetilgang: systematisk gennemgang af de gennemførte interviews ud fra indikatorer og opstillede emner i rapporten. For at sikre en systematisk og brugbar viden fra det kvalitative datamateriale har der været anvendt en deduktiv tilgang til den kvalitative dataindsamling. De opstillede interviewguides har således været struktureret omkring på forhånd opstillede hypoteser om de relevante aspekter vedrørende PAS-rådgivningsindsatsen. Hypotesegenereringen er foretaget på baggrund af den opstillede forandringsteori for PAS-rådgivningsindsatsen, som er opstillet i samarbejde med Familiestyrelsen.
- Kvantitativ analysetilgang: deskriptiv statistik ved hjælp af databehandlingsværktøjet SPSS. Ved at analysere data i et databehandlingsprogram har det været muligt at rense, analysere og præsentere data. For at sikre en overskuelig præsentation af forældrenes vurderinger af, hvorvidt de på en række punkter har rykket sig fra før til efter rådgivningsforløbet, er der for hvert effektspørgsmål konstrueret tre simple kategorier. Kategorierne er beregnet ved, at deltagere, der fra før PAS-rådgivningen til efter har vurderet på en skala fra 1 til 5 at have rykket sig 0 trin, kategoriseres som "ingen ændring"; dem, der har rykket sig ét trin, kategoriseres som "positiv ændring"; mens dem, der har rykket sig mere end ét trin, kategoriseres som "markant positiv ændring"; og tilsvarende for dem, der har udviklet sig i negativ retning.